

De Hervorming in Europa

Kerken in wording

1. Leerplandoelen SO II. 4A. 3

1. De leerlingen geven weer op welke wijze Ulrich Zwingli de hervorming gestalte gaf.
2. De leerlingen verklaren het verschil in avondmaalsopvatting tussen Zwingli en Luther.
3. De leerlingen bespreken de levensloop van Johannes Calvijn tegen de achtergrond van de hervormingsgeschiedenis van Frankrijk en Zwitserland.
4. De leerlingen geven de opvattingen van Calvijn weer op het gebied van het bestuur van de kerk en de verhouding van kerk en overheid.
5. De leerlingen noemen enkele aspecten van de theologie van Calvijn, waarbij zij bijzondere aandacht geven aan zijn predestinatieleer.
6. De leerlingen bespreken het ontstaan en enkele kenmerken van de doopsgezinde beweging.
7. De leerlingen geven het verschil in kerkopvatting weer tussen de lutherse en gereformeerde kerken enerzijds en de doopsgezinde gemeenten anderzijds.
8. De leerlingen bespreken het concilie van Trente en de opkomst van de Contrareformatie.
9. De leerlingen geven het bijzondere verloop weer van de hervorming in Engeland en het ontstaan van de Anglicaanse kerk.
10. De leerlingen tonen aan dat de strijd tussen Reformatie en Contrareformatie voor een belangrijk deel geleverd is in de Zuidelijke Nederlanden.

2. Schema en toelichting

leefwereld	leerinhoud	attitude
Europa: christelijke verscheidenheid	Zwingli	Waardering voor historische wortels van huidige kerken
Wat zou jij in de kerk willen veranderen?	Calvijn	Bezinning op de vraag wat in de kerk/de gemeente belangrijk is.
De plaats van protestanten in België	Doopsgezinden	
	De Anglicaanse kerk	
	De Contrareformatie	
	Reformatie in de Nederlanden	

Toelichting

In deze derde periode ontdekken de leerlingen hoe de Reformatie, die begonnen was met Luther, verder evolueerde. Twee belangrijke reformatoren worden behandeld: Zwingli en Calvijn. Maar we geven ook aandacht aan de radicale Reformatie, de aparte weg die de Reformatie in Engeland aflegde, en de katholieke Contrareformatie. Tenslotte gaan we in op de toestand in onze eigen zuidelijke Nederlanden; we bekijken hoe de Reformatie en Contrareformatie hier met elkaar in botsing kwamen.

Niet alles uit de invulling zal even uitgebreid behandeld kunnen worden. De leerkracht dient zelf te kiezen wat alleen kort en wat uitvoeriger behandeld zal worden. Ook uit de info's bij de invulling dient een keuze te worden gemaakt.

3. Invulling

Week 1: De gereformeerde Hervorming: Zwingli en Calvijn

In deze week bespreken we het ontstaan van de tweede tak van de Hervorming, de gereformeerde kerken, die hun oorsprong hebben in Zwitserland. In de eerste les bespreken we het optreden van Ulrich Zwingli in Zürich, in de tweede het leven van Johannes Calvijn en zijn werk in Genève.

DS 1. Zwingli en Calvijn hebben in hun visie op de reformatie van de kerk veel gemeen. In een eerste les maken de leerlingen kennis met Ulrich Zwingli die voor de meesten een nobele onbekende zal zijn. Het verdient aanbeveling een paar woorden te wijden aan Zwitserland dat een heel aparte staatsvorm heeft: de feitelijke onafhankelijkheid van de verschillende steden en gebieden bestond al sinds de Middeleeuwen (een mogelijk herkenningspunt hier is het verhaal van Wilhelm Tell). Vooral in de steden was de invloed van het humanisme aanzienlijk. Erasmus bezocht de stad Bazel geregeld en liet er zijn boeken drukken.

We laten de leerlingen kennismaken met Ulrich Zwingli. Hij had gestudeerd in Wenen en Bazel, waar hij de invloed van het humanisme onderging. We herinneren de leerlingen aan deze stroming die vanuit het opnieuw lezen van de literaire bronnen, zowel klassieke als bijbelse, streefde naar een herleving van het klassieke ideaal van de vrome en deugdzame mens. Erasmus had het NT in het Grieks met een eigen Latijnse vertaling laten drukken in Bazel en was voorstander van een geleidelijke zuivering van de kerk maar met behoud van de middeleeuwse theologie. Voor Zwingli stond het idee van een bijbels gezuiverde kerk voorop. Hierin ging hij verder dan Erasmus, maar in het bijzonder in zijn consequente schriftuitleg blijft de invloed van het humanisme merkbaar.

Met de leerlingen bespreken we het radicale verschil dat de mensen ervaren moeten hebben bij de hervorming van Zürich. Nadat Zwingli in een ‘disputatie’ (godsdiensgesprek) met Johann Faber, de vertegenwoordiger van de bisschop van Konstanz, de raad van de stad Zürich overtuigd heeft, kreeg hij de opdracht de kerk te hervormen. Zwingli begon daarop de kerken te zuiveren van alles wat niet bijbels was. Voor Luther was de vorm waarin het geloof beleefd werd niet zo belangrijk, maar Zwingli vond dat de inhoud van het geloof en de vorm samenhangen. Hij ijverde voor een uiterst sobere kerk (zonder beelden, altaren, kruisen) en een sobere eredienst waarin de prediking van het Woord een allesbeheersende plaats innam. Een tijdlang werd zelfs muziek in de eredienst verboden.

Met de leerlingen bespreken we een opmerkelijke kant van het gereformeerd protestantisme: de verantwoordelijkheid die de kerk voelt voor maatschappelijke aangelegenheden. Zwingli vond dat niet alleen de overheid voor de kerk, maar ook de kerk voor de overheid een verantwoordelijkheid had. Hij was aangesproken door Erasmus’ verlangen naar een rechtvaardige samenleving. Zwingli trad op tegen het werven van Zwitserse soldaten om als huurlingen mee te vechten in buitenlandse legers (een restant hiervan bestaat nog steeds: de Zwitserse garde van het Vaticaan). Zwingli was heel consequent: in de burgeroorlog tussen de katholieke en protestantse gebieden van Zwitserland trok hij mee met de soldaten ten strijde. Het zou zijn einde worden: in de beslissende veldslag vond hij de dood. Met de leerlingen kunnen we de vraag bespreken of kerken zich naar hun mening vandaag ook zover moeten engageren als Zwingli deed.

DS 2. Een ander belangrijk onderscheid met Luther was de visie op het avondmaal. Voor Zwingli betekenen brood en wijn niet langer een ‘*waarachtige* (of feitelijke) aanwezigheid van Christus’ (Luther), maar staan zij voor een *symbolische* tegenwoordigheid. Het is een ‘gedachtenismaal’ waarbij men Jezus’ verzoenend sterven herdenkt. Als Jezus van brood en wijn zegt: “Dit *is* mijn lichaam/bloed” moeten we dat opvatten als *verwijzend* naar zijn lichaam/bloed. Luther vond dit te vergeestelijkt, te oppervlakkig. Voor hem was Christus op geestelijke wijze in brood en wijn aanwezig. Tijdens een ontmoeting met Luther in Marburg werd tevergeefs gepoogd hierover tot een compromis te komen. Sindsdien spreekt men van twee vormen van protestantisme: lutheranisme en gereformeerd protestantisme.

Voor veel leerlingen zal de eucharistie- en avondmaalsviering niet vertrouwd zijn. Traditioneel staat de eucharistie centraal in de katholieke eredienst en betekende de hervorming hiervan zeer veel voor de gelovigen. In de les proberen we de leerlingen, eventueel aan de hand van illustraties, zoveel mogelijk te laten beseffen hoe diepgaand dit probleem was.

DS 3. Na de korte kennismaking met Zwingli gaan we in het volgende lesuur al verder met de bekendste hervormer van deze richting, Johannes Calvijn (Jean Calvin). In de eerste les die we aan hem besteden, wordt de leerlingen een bondig overzicht gegeven van zijn leven. Hier verplaatsen we ons naar weer een ander Europees land, dit keer naar Frankrijk. Ook nu is het

goed kort iets te zeggen over het Frankrijk van de 16^e eeuw, de tijd van de Renaissance, niet helemaal toevallig een Frans woord omdat deze culturele revolutie in Frankrijk opvallende sporen heeft nagelaten.

Met de leerlingen bespreken we de hoofdmomenten in het leven van Calvijn. Calvijn had een heel andere loopbaan dan Luther of Zwingli. Als zoon van de bisschoppelijke secretaris was hij voorbestemd voor een juridische carrière, maar hij raakte steeds meer geboeid door de vraagstukken die het humanisme en het lutheranisme naar voren brachten: het ware christendom en de hervorming van de kerk. Omdat de Franse koning de hervormingsgezinden streng vervolgde, moest Calvijn Frankrijk ontvluchten. Voor Calvijn verliep de breuk met de Roomse kerk heel anders dan voor Luther. Hij werd niet voor een kerkelijke rechtbank gedaagd of veroordeeld. We staan er met de leerlingen bij stil hoe Calvijn zijn beslissing verantwoordde (zie info 5).

Hij belandde in Bazel, waar in 1536 een eerste druk van zijn meest bekende boek het licht zag: de *'Institutie'* ('Onderwijzing in de christelijke godsdienst'). Dit boek werd door Calvijn steeds weer bewerkt en uiteindelijk groeide het uit tot een van de belangrijkste theologische werken van de Reformatie. Op een later tijdstip kan de *Institutie* iets uitgebreider aan bod komen in de lessen over Calvijns theologie (zie week 2).

Met de leerlingen staan we tenslotte stil bij de roeping van Calvijn om de hervorming in Genève te gaan leiden. Dit werd zijn levenswerk. In de les gaan we nog niet op de bijzonderheden in, maar geven we aan dat het kerkbestuur dat Calvijn instelde onafhankelijk was van de overheid en juist daarom de mogelijkheid bood om ook op het openbare leven invloed uit te oefenen. Genève werd onder Calvijn een theocratie.

Suggesties.

- Bijbelteksten lezen en bespreken waarnaar Zwingli verwijst om zijn avondmaalsvisie te onderstrepen: Joh.6:63, Luc.22:19.
- De leerlingen op internet de belangrijkste gegevens over het leven van Zwingli laten opzoeken.
- Een tijdsbalk maken en daarop plaatsen: Luther, Erasmus, Zwingli, Calvijn (en eventueel andere personen of belangrijke politieke gebeurtenissen, uitvinding boekdrukkunst e.a.)
- Opzoeken op internet wat 'gereformeerd protestantisme' precies betekent.
- Ingaan op het anekdotische worstincident (zie info 1).
- Bespreken van enkele van zijn 67 stellingen (zie info 2).
- Ingaan op het uitoefenen van tucht in de kerk (zie info 3).
- Vertellen over Zwingli's dood (zie info 4).
- Beeldmateriaal: Calvijn: leven, werk en betekenis (delen 1 & 2): youtube pegovideo.
- Leven en werk bekijken van Calvijn via <http://www.beeldfigurenchristendom.nl/>
- Lezen en bespreken info: Calvijns bekering en roeping (info 5)
- Stripverhaal Calvijn: Het leven van Johannes Calvijn (Bernard Roussel en Yves Bizeul (tekst) en Bruno Congar en Liliane Blondel (illustraties), Uitgeverij De Banier, Utrecht 2004 ISBN 90 336 2798 1 (info 6)

Week 2: De gereformeerde hervorming

DS 4. In deze week gaan we nader in op de bijzondere vorm van kerkbestuur die Calvijn in Genève invoerde. Hij stelde opnieuw de nieuwtestamentische ambten in: predikanten (eigenlijk 'pasteurs', herders), doctors (leraren), ouderlingen (van het Franse woord 'anciens', oudsten) en diakenen. De predikanten en leraren vormden samen het 'eerwaarde genootschap', 'la vénérable compagnie', waarvan de leden op elkaars leer en leven toezicht hielden. Maar belangrijk was vooral dat de predikanten samen met de ouderlingen het nieuwe bestuur van de kerk vormden: de kerkenraad (in het Frans: le 'consistoire' of 'presbytère'). Anders dan in Zürich wilde Calvijn het toezicht op de orde in de kerk en de levenswandel van de gelovigen niet overlaten aan de overheid.

Het is belangrijk de leerlingen erop te wijzen dat de kerk zich hierdoor vrijmaakte van de overheid. Weliswaar was de voorzitter van de kerkenraad altijd één van de burgemeesters van de stad, maar de overheid kon de kerk niet meer werkelijk controleren. Omgekeerd had de kerk wel de vrijheid om grote invloed uit te oefenen op het openbare leven in Genève. Voor Calvijn waren kerk en staat onderscheiden, maar niet werkelijk gescheiden, want beide waren aan God onderworpen; zij werkten samen om elk onderdeel van het leven van de burger onder toezicht te stellen. De interesse van de leerlingen kan gewekt worden door een paar frappante voorbeelden van de theocratie in Genève te geven. Ook al leven wij nu in een heel andere tijd, we bespreken met de leerlingen de vraag hoe zij de hervorming van de kerk zouden beoordelen als zij in het Genève van Calvijn hadden geleefd.

DS 5. In de volgende les behandelen we enkele aspecten van de theologie van Calvijn. Een bekend en moeilijk aspect daarvan is de uitverkiezingsleer. Calvijn geloofde dat de redding van de mens volledig afhangt van de genade van God, die zijn grond heeft in zijn 'eeuwig voornemen': God heeft al van te voren bepaald welke mensen behouden zullen worden (predestinatie). Voor wie gelooft, is dit een hele geruststelling: God heeft hem gekozen en hij moet niet bang zijn dat hij ooit nog kan verloren gaan. Maar de keerzijde is dat zij die niet op het evangelie ingaan, door God moeten zijn voorbestemd om verloren te gaan. Deze leer ontmoette veel tegenspraak, niet alleen van de zijde van katholieken. Met de leerlingen gaan we na in hoeverre deze leer op de Bijbel kan worden gebaseerd.

We besteden met de leerlingen ook aandacht aan de plaats van de Bijbel in de Reformatie en in het bijzonder bij Calvijn. Net als bij Luther heeft bij Calvijn de Bijbel het hoogste gezag in alle leerstellige vragen. Maar Luther maakte in de Bijbel een verschil tussen de gedeelten die het evangelie (Gods genade) en de gedeelten die de wet (Gods eisen aan de mens) verkondigden. Vooral de gedeelten waarin regels en voorschriften voorkomen waren volgens Luther voor christenen minder belangrijk. Calvijn liet zien dat de Bijbel God niet alleen openbaart als Redder (het evangelie), maar ook als Schepper en Heerser van de wereld. Daarom is ook het Oude Testament met zijn wetgeving en geschiedenis voor christenen belangrijk. We kunnen de leerlingen erop wijzen dat Calvijn de Bijbel niet op een naïeve manier las, en evenmin onbesuisd wilde toepassen. In zijn commentaren (uitleg) van de bijbelboeken, zocht hij naar een verantwoorde interpretatie. Zijn 'accomodatieprincipe' stelt dat God zich in zijn spreken in de Bijbel aanpast aan de voorstellingswijze van de mens. Niet alles moet daarom zomaar letterlijk begrepen worden.

Suggesties.

- Bespreken van de openbare en kerkelijke tucht in Genève (info 6,7)

- Lezen en bespreken van enkele uitspraken van Calvijn, passend bij het onderwerp dat behandeld wordt: over roeping, bijbel, voorzienigheid, predestinatie, zonde, enz. (Zie info 8).
- Nagaan in hoeverre de bijbel de predestinatieleer bevestigt of niet (bijv. Job 14:5, Rom.8:29, 9:14, 9:18, Ef.1:4, Fil. 2:12, 2 Petrus 3:9).

Week 3: De radicale reformatie

DS 6, 7. In deze les besteden we aandacht aan een belangrijke derde richting in de Reformatie, de 'radicale reformatie', het ontstaan van gemeenten die streefden naar een herstel van de zuivere kerk van ware gelovigen. We bespreken met de leerlingen hoe deze beweging begon in Zürich. Hier ontstond ongenoegen bij een deel van de hervormingsgezinden. Zij aanvaardden niet dat de overheid de leiding nam bij de hervorming van de kerk. De kerk was immers de gemeenschap van gelovigen en had niets gemeen met wereldlijke koninkrijken of overheden. Omdat Zwingli niet bereid was de autoriteit van de overheid te betwisten, scheidden deze groep ontevreden zich af en vormde een eigen gemeente.

We laten de leerlingen zien dat dit een revolutionaire stap was. Luther en Zwingli en later ook Calvijn lieten de bestaande volkskerk intact: de kerk volgens het model van Constantijn omvatte de gehele bevolking. Mensen werden erin opgenomen doordat zij bij hun geboorte gedoopt werden. De lutherse en gereformeerde hervorming veranderde dit niet ook al was men zich van onvolkomenheid van de volkskerk bewust. De hervormers zagen de kerk als de zichtbare gemeenschap waarbinnen door de prediking en de bediening van doop en avondmaal de ware onzichtbare kerk van werkelijke gelovigen bijeengebracht werd. Maar de nieuwe gemeente in Zürich ging uit van een ander principe: de ware gemeente is niet onzichtbaar, maar bestaat uit mensen die zich door bekering en zuivere levenswandel afscheiden van de wereld. Zo weigerde men op grond van de bergrede nog eden af te leggen of geweld te gebruiken. Opmerkelijk was de invoering van de volwassendoop, waardoor de gemeenten ook hun naam kregen: 'Wederdopers' of 'Anabaptisten'.

We bespreken met de leerlingen hoe de beweging zich uitbreidde en ook radicaliseerde. Sommige gemeenten wilden niet alleen de gelovigen en de kerk zuiveren, maar ook de wereld. Men geloofde zich te moeten voorbereiden op de nieuwe hemel en aarde waarvan Openbaring sprak, door nu reeds Gods Koninkrijk in de wereld te verwezenlijken. We bespreken met de leerlingen de ontsparing van de beweging in Munster, de stad die men uitriep tot het Nieuwe Jeruzalem en waar men de polygamie invoerde. We laten de leerlingen zien hoe de beweging zich nadien nog meer op afzondering richtte en koos voor een radicaal vredelievende levensstijl. We laten de leerlingen kennis maken met Menno Simons (1496-1561), een belangrijk doopsgezind leraar uit Friesland, die de gemeenten leerde om zich te richten op een zuiver geestelijk leven.

We laten de leerlingen zien dat deze beweging ook een aanzienlijke aanhang kreeg in onze streken: overal in de huidige Vlaamse provincies ontstonden in die tijd talrijke gemeenten die later echter door de vervolging volledig verdwenen. Voor de leerlingen zal het vooral interessant zijn te zien dat er ook vandaag nog 'Mennonieten' zijn: behalve in Nederland (de 'Doopsgezinde gemeenten') en Zwitserland, treffen we hen voornamelijk aan in Noord- en Zuid-Amerika (o.m. de 'Amish'). Tot de dag van vandaag gelden in deze gemeenten voor een deel radicale principes. Ook kan er aandacht aan besteed worden aan het feit dat sommige van hun ideeën in andere kerkgenootschappen, voornamelijk de 'vrije kerken', overgenomen zijn.

Suggesties

- Bespreek: Waarom zouden mensen zich hebben aangesloten bij de anabaptistische gemeenten? Als jij in die tijd leefde, zou jij dat ook doen? Hadden de anabaptisten gelijk of niet?
- Bespreek: Godsdienstig geweld in de samenleving vandaag. Zijn er overeenkomsten met godsdienstig geweld in de 16^e eeuw?
- Lezen: Joh.17:13-19. In welke zin wordt hier het woord 'wereld' gebruikt? Kan de 'wereld' (is dat hetzelfde als de overheid?) dan zeggenschap hebben in de kerk? Hoe is de verhouding kerk en staat geregeld in België?
- Tekst lezen en bespreken: 'De zeven artikelen' (Zie info 9).
- Bekijken en bespreken van enkele afbeeldingen (Zie info 10).
- Op internet informatie verzamelen over Mennonieten in onze tijd. Tracht niet alleen aandacht te besteden aan de bekende 'Amish' in Pennsylvania, maar ook aan andere minder bekende gemeenschappen.
- Bespreken met de leerlingen: In welke kerkgenootschappen kent men volwassendoop? Zijn er nog kerkgenootschappen die het afleggen van een eed of het dragen van wapens afwijzen?

Week 4: De Reformatie in de Zuidelijke Nederlanden

DS 10 (deel 1). Met de leerlingen bespreken we de invloed van deze ontwikkelingen in onze eigen streken, waarbij we vooral aandacht besteden aan het ontstaan van vluchtelingengemeenten en het optreden van Guy de Brès. Het is zinvol hierbij een kaart te gebruiken die een duidelijk beeld geeft van de staatkundige situatie van het begin van de 16e eeuw.

We laten de leerlingen zien hoe de hervormingsgezinden juist in de Nederlanden zwaar vervolgd werden. Keizer Karel die het edict van Worms uitvaardigde, was hier heer en meester. Met de leerlingen kan gesproken worden over de gevreesde 'plakkaten', de straffen waarmee op aanplakbiljetten gedreigd werd, en het optreden van de inquisitie: wie werd aangetroffen in het bezit van een geschrift van Luther riskeerde zijn bezit, zijn vrijheid, en in veel gevallen zelfs zijn leven. In de les kunnen we aandacht besteden aan een van de vele terechtstellingen die toen plaatsgevonden hebben op de mooie toeristische pleinen van vandaag, zoals de terechtstelling van Hendrik Voet en Johannes van Essen op de Grote Markt in Brussel. Als gevolg hiervan vluchtten veel hervormingsgezinden naar Engeland of Duitsland, waar op verschillende plaatsen Vlaamse en Waalse kerken ontstonden, die meestal een voorbeeld namen aan de hervorming in Zwitserland.

Hierdoor kan aan de leerlingen ook duidelijk worden gemaakt hoeveel moed predikers zoals Guy (Guido) de Brès gehad moeten hebben, die ondanks deze gevaren toch de leer van de Hervorming verspreidden (1541-1567). We bespreken het optreden van deze calvinistische predikant die mede aan de basis ligt van het ontstaan van de gereformeerde kerken in de Nederlanden. Onder zijn leiding werd de stap gezet naar het houden van diensten en de vorming van geheime kerken. De calvinistische diensten leken op die van de doopsgezinden, maar zij bedienden de volwassendoop niet en hadden ook een andere leer over de relatie met de overheid. Met de leerlingen staan we stil bij de gevaren die mensen trotseerden om in die tijd een dienst te bezoeken. Belangrijk is ook de geloofsbelijdenis die Guido de Brès opstelde en die hij probeerde aan de koning toe te zenden door hem over de muur van het garnizoen in

Doornik te werpen. In een brief gericht aan koning Filips II, zoon en opvolger van Karel V, deed hij het verzoek de geloofsvervolgung te staken.

We bespreken met de leerlingen hoe er omtrent de hervorming in de Nederlanden een politieke strijd ontstond. Hierin bevond de landvoogdes, Margaretha van Parma, zich tussen hamer en aambeeld: aan de ene kant stonden de edelen die godsdienstvrijheid vroegen, onder wie de beroemde Willem van Oranje een voorname plaats innam, aan de andere kant was er de koning die geen enkele toegeving duldde. Een keerpunt vormde het jaar 1566, waarin de edelen de landvoogdes een officieel smeekschrift aanboden om de geloofsvervolgung te beëindigen. Wanneer de landvoogdes de vervolging tijdelijk opschort, biedt dat de gelegenheid tot openbare prediking. De 'hagepreken' trekken grote menigten mensen aan. Maar na het losbarsten van de Beeldenstorm in augustus komt het 'Wonderjaar' tot een abrupt einde. Aan de hand van afbeeldingen proberen we de leerlingen een idee te geven van deze grote historische gebeurtenissen.

Suggesties.

- Het verslag lezen van de terechtstelling van Hendrik Voes en Johannes van Essen (info 11)
- Brief lezen van Guido de Brès aan Filips II, of een gedeelte van zijn geloofsbelijdenis (zie info 12,13).
- Afbeelding tonen van: Filips II, Margaretha, Brussel in de 16e eeuw, de aanbidding van het smeekschrift, de hagepreken, de beeldenstorm.
- Bespreek: Waarom had de overheid het in de 16e eeuw zo moeilijk met godsdienstvrijheid? In welke landen bestaat er nu nog altijd geen godsdienstvrijheid?
- Beeldmateriaal: Belgisch protestantisme (deel 1): historie (youtube pegovideo)

Week 5: Het Concilie van Trente, de Contrareformatie en de Anglicaanse kerk

DS 8. In deze week besteden we aandacht aan twee belangrijke ontwikkelingen in de 16^e eeuw: de Contrareformatie en het ontstaan van de protestantse kerk in Engeland, de Anglicaanse kerk. Hierdoor kunnen de leerlingen begrijpen hoe ondanks het grote enthousiasme in het begin van de Reformatie uiteindelijk toch maar een deel van de kerk hervormd werd en hoe deze hervorming in Engeland dan ook nog een heel bijzondere vorm kreeg.

We bespreken met de leerlingen de oorspronkelijke bedoeling van het Concilie van Trente en hoe het uiteindelijk het concilie werd dat de Hervorming afwees. We laten de leerlingen kennismaken met enkele besluiten van het concilie. Vervolgens bespreken we met hen hoe op grond van deze besluiten de strijd tegen de Hervorming een nieuw elan kreeg, de Contrareformatie. Verschillende gebieden die al tot de Reformatie overgegaan waren, werden opnieuw katholiek waarna de mensen die protestants wilden blijven het land moesten verlaten. Dit scenario zou zich ook in de Zuidelijke Nederlanden afspelen.

DS 9 Omdat Engeland in de geschiedenis van het protestantisme een belangrijke rol speelt, bespreken we met de leerlingen ook het ontstaan van de Anglicaanse kerk. De leerlingen maken kennis met de belangrijkste namen die in deze geschiedenis een rol hebben gespeeld: Hendrik VIII, die omwille van zijn echtscheiding de Engelse kerk van Rome losmaakte, zijn

zoon Edward, tijdens wiens koningschap door enkele regenten de kerk hervormd werd, en aartsbisschop Thomas Cranmer die hierbij de leiding nam. De hervorming van Engeland kreeg een heel apart karakter: weliswaar werd de protestantse leer overgenomen (het gezag van de Schrift, verlossing door genade alleen en door geloof alleen) en schafte men ook de offergedachte in de misviering af, toch bleef in deze 'Anglicaanse kerk' het bestuur door priesters en bisschoppen bestaan.

We bespreken met de leerlingen de strijd die na de dood van Edward om de Hervorming losbarstte en die één van de eerste strijdtoneelen van de Contrareformatie zou opleveren: Edward werd opgevolgd door zijn zuster Mary, nog altijd verbitterd over het lot van haar moeder die door haar vader verstoten was. Zij was inmiddels gehuwd met Filips II die haar aanzette tot een genadeloos optreden. Thomas Cranmer werd terechtgesteld op de brandstapel en de kerk van Engeland werd teruggebracht onder het Roomse gezag. Toch kon de Reformatie worden gered: Mary's bloedige vervolging stuitte velen zozeer tegen de borst dat haar opvolgster, Elisabeth, die na Mary's vroege dood de troon besteeg, de Hervorming opnieuw invoerde en bevestigde.

Suggesties:

- Lezen en bespreken van een citaat uit de conciliebesluiten ('Anathema..') (zie info 14).
- Afbeelding bekijken: bijeenkomst concilie, afbeelding van de paus.
- Opdracht: Waarom was het voor de kerk moeilijk om de hervorming te accepteren? Welke concilies zijn na het concilie van Trente nog gehouden? Wat weet je van het 2^e Vaticaanse concilie? Zou er vandaag een concilie gehouden moeten en/of kunnen worden? Waarover zou het moeten gaan volgens jou?
- Lezen van de verklaring die de Engelse kerk onder de soevereiniteit plaatste van de koning (zie info 15).
- Opdracht: De Anglicaanse kerk vandaag: tussen katholiek en protestants in. Wat valt katholieken op? Wat valt protestanten op? Nu een wereldwijde kerk. Wie is vandaag de aartsbisschop van Canterbury?

Week 6: De Contrareformatie en de Hervorming in de Zuidelijke Nederlanden

DS 10 (deel 2). We bespreken met de leerlingen de hoofdmomenten van de hervormingsgeschiedenis in België. De kennis van deze gebeurtenissen is nodig om de scheiding van Nederland en België te begrijpen en de tegenwoordige minderheidspositie van de protestantse kerken in België.

We laten de leerlingen zien hoe Filips II, bitter over de nederlaag van het katholicisme in Engeland, onvermurwbaar was in de strijd tegen de ketters in zijn eigen gebieden. Na de Beeldenstorm voerde de landvoogdes de strenge maatregelen tegen de hervormingsgezinden opnieuw in. De koning wilde de ketterij met geweld onderdrukken en stuurde vanuit Spanje een troepenmacht onder leiding van de hertog van Alva. De hertog deed zijn intrede in Brussel in 1567 en richtte de 'Raad van Beroerten' op, een rechtbank om de opstandelingen te berechten. Onder deze 'bloedraad' kwam het tot een waar schrikbewind. Twee vooraanstaande edelen, de graaf van Egmont en de graaf van Hoorne, werden aangeklaagd wegens verraad en op de Grote Markt van Brussel onthoofd (5 juni 1568). Ook duizenden anderen werden gearresteerd en terechtgesteld. Omdat de terreur ondragelijk werd, besloot Willem van Oranje een opstand te ontketen. In het begin leek die te mislukken: zijn legers

werden verslagen. Maar er vormden zich groepen van opstandelingen, 'geuzen', die zich in de bossen schuilhielden of als piraten de zee opgingen en vanuit Engelse schuilhavens strooptochten ondernamen. Door de verovering van Den Briel, een kleine vestingstad in Zuid-Holland, kreeg de opstand een steunpunt en kwamen enkele noordelijke steden (Haarlem, Alkmaar, Leiden) toch in opstand tegen de hertog van Alva.

We bespreken met de leerlingen hoe deze opstand uitmondde in de scheiding van de Nederlanden. Nadat de belegering van Alkmaar en Leiden mislukt was, keerde Alva terug naar Spanje. Willem van Oranje riep nu ook de zuidelijke gewesten op tot verzet tegen de onderdrukking, maar die waren voorzichtiger. Pas toen de nieuwe landvoogd plotseling overleed, werd een plechtige overeenkomst getekend door alle gewesten, de 'Pacificatie van Gent', waarin aan de godsdienstvervolging een einde gemaakt werd. In enkele steden waagden de calvinisten een greep naar de macht: Gent, Brussel en Antwerpen kregen zo een calvinistisch stadsbestuur. Maar de nieuw aangestelde landvoogd, Alexander Farnese, hertog van Parma, bond opnieuw de strijd aan met de opstandelingen. Hij slaagde erin alle zuidelijke gewesten te onderwerpen, met als sluitstuk in 1585 de verovering van Antwerpen, een belangrijke overwinning voor de Contrareformatie. Alleen het Noorden werd een onafhankelijke republiek en voerde de hervormde eredienst in, het Zuiden bleef onder de Spaanse kroon en werd opnieuw volledig katholiek. Wie in de zuidelijke gewesten protestants wilde blijven, was uiteindelijk genoodzaakt te emigreren.

Suggesties:

- Lezen van 'De Bijenkorf', een satire van Marnix van Sint-Aldegonde (info 16)
- Lezen van een brief uit de gevangenis. (Zie info 17).
- Kaart van de 16^e eeuwse Nederlanden bekijken.
- Nagaan welke gebeurtenissen zich in deze periode hebben afgespeeld in de stad of streek waar je lesgeeft.
- Bespreek. Wat zou jij gedaan hebben in die tijd? Hoe zouden katholieken soms naar protestanten gekeken hebben? Hoe zagen protestanten katholieken? Is dat soms nog zo?

Didactisch materiaal en bronnen

Zwingli

H. Veldman, *Huldrych Zwingli: Hervormer van kerk en samenleving*, Goes 1984.

D. MacCulloch, *Reformatie: Het Europese huis gedeeld 1490-1700*, Utrecht Antwerpen 2005, 152-166, 185-193.

Calvijn

B. Cottret, *Calvijn Biografie*, Kampen 2005.

A.E. McGrath, *Johannes Calvijn: Verlicht hervormer of vormgever van een orthodox keurslijf?*, Baarn 1994. W.F.Dankbaar, *Calvijn – zijn weg en werk*, Callenbach, Nijkerk 1982 ISBN 9026608144 of 978902660814

De eerste versie van Calvijns Institutie: Johannes Calvijn, *Institutie 1536*, Houten 2005.

De uiteindelijke versie van Calvijns Institutie (1^e hoofdstuk) kunt u vinden op:

<http://www.theologienet.nl/documenten/Calvijn%20INSTITUTIE%20boek%201.rtf>.

Algemene site: <http://www.500jaarcalvijn.nl/index.php?paginaID=14> Onder 'jongeren' vind je hier ook 'Lesbrieven in pdf', kijken bij niveau 3 (niet printbaar).

Een lesvoorbereiding: Pego site: <http://www.pegosite.org/joomla16/index.php/docs-phoca/file/130-4-aso-3-lesbladen-calvijnpdf>

Beeldmateriaal: Youtube: pegovideo: afspeellijst met video's over de tijd van de Reformatie:

<https://www.youtube.com/playlist?list=PL29DC0F9190E998F8>

Allerlei interessant materiaal vindt u op:

<https://dl.dropbox.com/u/530631/iweb/calvijn500/welkom.html>

D. Wursten: <http://www.dick.wursten.be/reformatie.htm>

Wegen van navolging: christendom, p. 50-51.

Gereformeerden in de Nederlanden

De Belijdenisgeschriften volgens artikel X van de kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk, Uitgeverij Boekencentrum, 's Gravenhage 1978

Beeldmateriaal: Youtube: kanaal van pegovideo: historie van het Belgisch Protestantisme:

<https://www.youtube.com/watch?v=oDoh7CdIN94>

Wederdopers/Doopsgezinden

S.Groenveld red *Wederdopers, menisten, doopsgezinden in Nederland 1530-1980*, Walburg Pers 1993 ISBN 906011.846.4

Algemeen:

J. Decavele, *De eerste protestanten in de Lage Landen. Geloof en heldenmoed*, Leuven, Davidsfonds, Zwolle, Waanders, ISBN 90 8526 100 7

Rien Poortvliet, *De Tresoar van Jacob Jansz. Poortvliet*, Kok, Kampen ISBN 90 242 7171 1 Een getekend portret van het leven in de Nederlanden in 1566.

Een nuttig overzicht van de kerkgeschiedenis is geschreven door Philip Quarles van Ufford, leerkracht PEGO in Oost-Vlaanderen (U vindt het op de site > handreikingen > Kerkgeschiedenis – algemeen)

www.pegosite.org/joomla16/index.php/docs-phoca/category/34-kerkgeschiedenis-algemeen

Infomateriaal

Uit deze info's hoort de leerkracht een keuze te maken. Ook binnen (soms lange) teksten kan best een gedeelte geselecteerd worden. Voor een goed begrip van de inhoud zijn sommige teksten vollediger weergegeven dan in de les werkelijk kan worden gelezen en besproken. Meestal worden ook enkele vragen bijgevoegd wat de leerling moet helpen de tekst aandachtig te lezen en erover te reflecteren.

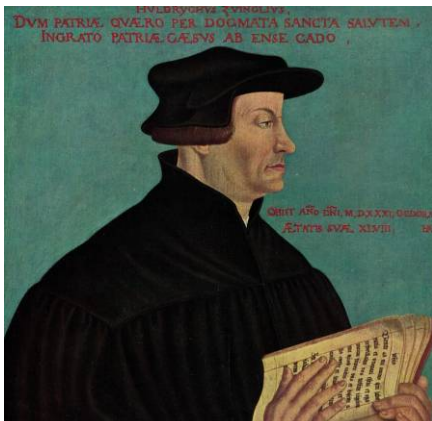
Info 1 Het worstincident

Dit gedeelte leent zich goed om *verteld* te worden aan de leerlingen, eventueel als inleiding op Zwingli.

“Uiteindelijk zou het een worst zijn die de aanleiding vormde voor de Zwitserse Reformatie. Begin 1522, op de eerste zondag van de vastentijd, zette een drukker uit Zürich, Christoph Froschauer, zich met een verdacht bijbels aandoend twaalfstal vrienden aan tafel, sneed twee worsten in stukken verdeelde die onder zijn gasten. Zwingli bedankte als enige in het gezelschap voor de worst, maar toen de rel openbaar werd (hetgeen natuurlijk van het begin af aan de bedoeling was geweest), wijdde hij er op zondag een van zijn preken aan om uit te leggen waarom het niet nodig was het traditionele gebod tegen het eten van vlees tijdens de vasten te eerbiedigen, een preek die hij vervolgens ook nog zou publiceren. Voor Zwingli was dat een kwestie van christelijke vrijheid – maar er was een belangrijk verschil met de theologie van Luthers Over de vrijheid van een christenmens. Luther maakt een scherp onderscheid tussen de wet en het evangelie, zo scherp zelfs dat hij bereid was te verklaren dat God Jeruzalem in de Oudheid had vernietigd bij wijze van vonnis in overeenstemming met de joodse wet. Zwingli's punt was veeleer dat er in het evangelie nergens geboden of verboden voor een vasten worden gegeven; dit was een gebod dat door de kerk zelf was ingevoerd en dat wel of niet kon worden nagevolgd, maar dat in elk geval de ware wet van het evangelie overschaduwde wanneer het verplicht zou worden gesteld. Hij noemde de Bijbel ‘de goddelijke wet’; de wet was een weergave van Gods wil. Gelijk bij zijn eerste optreden waaruit zijn betrokkenheid bleek bij de revolutie die nu aan het ontstaan was, maakte Zwingli duidelijk dat de Reformatie van Zürich afweek van de paradoxale boodschap van de hervormer uit Wittenberg”.

D. MacCulloch, *Reformatie: Het Europese huis gedeeld 1490-1700*, Utrecht Antwerpen 2005, 154.

“Dit schilderij in het Zwitserse nationale Museum is de beste van de weinige authentieke portretten van Huldrych Zwingli. Zwingli heeft het Nieuwe Testament in zijn handen,

interessant genoeg de Latijnse versie van Erasmus, geopend op Matteüs 11-12, ‘Kom naar mij, jullie die vermoeid zijn en onder lasten gebukt gaan...’, waarmee de nadruk wordt gelegd op de gevaren van religieus formalisme. Dit is duidelijk gericht tegen het middeleeuwse katholicisme en verwijst wellicht naar het beroemde worstincident. De tekst bovenaan het portret huldigt hem voor het feit dat hij in de strijd is gesneuveld voor zijn vaderland en zijn geloof.”

D. MacCulloch, *Reformatie...*, plaat 5.

(prent:<http://reformation500.csl.edu/bio/ulrich-zwingli/>).

Info 2 Enkele van Zwingli's 67 stellingen

Slechts enkele van onderstaande stellingen zullen met de leerlingen besproken worden. Zo kunnen bijvoorbeeld stellingen 37-40, 42 gelezen worden in verband met de plaats van kerk en wereldlijke overheid.

“Ik, Huldrych Zwingli, verklaar dat ik de volgende artikelen en voorstellen heb gepredikt in de hooggeachte stad Zurich op grond van de Schriften, die theopneustos worden genoemd, dat is: door God ingegeven. Ik bied mij aan om deze artikelen te beschermen en te verdedigen. En waar ik nu de Schriften niet juist versta, zal ik mij voor een beter inzicht laten overtuigen.

- 1. Allen die zeggen, dat het evangelie niets is zonder de goedkeuring van de kerk, die dwalen en belasteren God.*
- 2. De samenvatting van het evangelie is dat onze Here Jezus Christus, de ware Zoon van God, ons de wil van zijn hemelse Vader heeft geopenbaard, en ons met zijn onschuld van de dood verlost en met God verzoend heeft.*
- 3. Daarom is Christus de enige weg naar redding voor allen die er waren, zijn en zullen zijn.*
- 4. Wie een andere deur zoekt of wijst, dwaalt; ja, hij is een moordenaar der zielen en een dief.*

17. Over de paus. Dat Christus een enige eeuwige Hogepriester is, waaruit volgt dat ieder die zich voor hogepriester heeft uitgegeven, de eer en de macht van Christus tegenstaan, ja verwerpen.

18. Over de mis. Dat Christus zichzelf eenmaal geofferd heeft en in eeuwigheid een blijvend en betalend offer is voor de zonden van alle gelovigen; waaruit volgt dat de mis niet een offer, maar van het offer een herinnering en een verzekering van de verlossing is, die Christus tot stand gebracht heeft.

22. Over de goede werken. Dat Christus onze gerechtigheid is; waaruit volgt dat onze werken in zoverre goed zijn als ze van Christus zijn; voor zover echter van ons, zijn ze niet goed.

28. Over het huwelijk van geestelijken. Dat alles wat God toegestaan of niet verboden heeft, recht is; waaruit wij leren dat het huwelijk alle mensen betaamt.

49. Groter ergernis ken ik niet, dan dat men de priesters niet toestaat vrouwen te hebben, maar hen wel vergunt hoeren te hebben om geld.

50. Over vergeving der zonde. God alleen vergeeft de zonden door Christus Jezus, zijn Zoon, onze enige Heer.

51. Wie zulks aan het schepsel toekent, berooft God van zijn eer en geeft die aan hem die niet goed is. Dat is ware afgoderij.

57. Over het vagevuur. De ware, heilige Schrift weet van geen vagevuur na dit leven.

58. Het oordeel over de gestorvenen is alleen aan God bekend.

67. Wanneer iemand begeert met mij te redetwisten over belastingen, tienden, over ongedoopte kindertjes, over de confirmatie, dan verklaar ik mij bereid te antwoorden.

Hier beproeve niemand te strijden met sofisterij of menseninzetting, maar hij kome met de Schrift als rechter, opdat men de waarheid vinde, of, als zij gevonden is – wat ik hoop – behoude. Amen.

Stellingen die handelen over de overheid:

34. De zogenaamde geestelijke macht heeft voor zijn pracht geen grond in de leer van Christus,

35. maar de wereldlijke (macht) heeft kracht en bevestiging in de leer en het werk van Christus.

36. Alles waarvan de zogenaamde geestelijke stand voorgeeft dat het haar rechtens en onder haar juridische protectie toebehoort, behoort de wereldlijke toe, indien zij christenen zijn willen.

37. Aan hun zijn ook alle christenen gehoorzaamheid verschuldigd, niemand uitgezonderd,

38. in zoverre zij niets gebieden, dat tegen God is.

39. Daarom moeten al hun wetten aan de goddelijke wil gelijkvormig zijn, zó dat zij de onderdrukte beschermen, al zou hij niet klagen.

40. Zij kunnen alleen volgens het recht ter dood brengen, en wel alleen diegenen die openlijke ergernis veroorzaken, en dat zonder de toorn van God op te wekken, tenzij Hij iets anders heeft geboden.

41. Wanneer zij goed raad en hulp bieden aan hen voor wie zij rekenschap zullen geven voor God, dan zijn dezen schuldig hun lichamelijke handreiking te doen.

42. Zo zij echter ontrouw en buiten het richtsnoer van Christus zouden handelen, dan kunnen zij met God afgezet worden.

43. Slotsom: diens heerschappij is het allerbeste en staat het meest vast, die alleen met God regeert, en diens (rijk het is) aller-slechtste en (staat het) meest wankel, die uit eigen gemoed (regeert).

H. Veldman, *Huldrych Zwingli: Hervormer van kerk en samenleving*, Goes 1984, 60-62, 75.

Info 3 Het uitoefenen van tucht in Zurich.

Het kan interessant zijn de leerling het verschil te laten ontdekken tussen de kerk toen en die van nu, met name in het uitoefenen van tucht. Hoe zit dat in de kerk van de leerling zelf, bestaat daar wel kerkucht? Men kan ook vergelijken met Gal.5:13-14 en nagaan of deze tekst strookt met de kerkucht in Zurich.

“Kort na de eerste viering van het avondmaal in Zurich (13 april 1525) wordt het Ehegericht ingesteld (10 mei 1525), bestaande uit twee leden van elk van beide raden en twee predikanten. De te hanteren regels stelt Zwingli op. [...] De betekenis van dit Ehegericht is groot geworden. Al op 21 maart 1526 wordt dit orgaan omgezet in een Sittengericht met de opdracht om het zedelijk leven van de burgers streng te controleren. De vergaderingen van deze van deze raad vinden plaats na elke zondagochtenddienst. Daar kunnen ‘aanbrengers’ hun bezwaren deponeren: bijv. iedere huiseigenaar die verantwoordelijk is voor de goede zeden van zijn huurders. Streng is het toezicht op verliefden en verloofden; bij buitenechtelijke geboorte wordt het vaderschap uitgeplozen. Kaarten, wedden, vloeken wordt zwaar gestraft. Op godslastering staat de doodstraf (in 1529 en 1530 inderdaad voltrokken!). Iedere burger is verplicht op zondag ter kerke te gaan. De hele stadsgemeenschap staat zo onder de tucht van Gods wet. In werkelijk puriteinse zin wil Zwingli met de raad werken aan de heiliging van het leven – onder de verkondiging van het evangelie. Invloed hiervan is uitgegaan op ondermeer Calvijn in Genève, op de kerk in Straatsburg en op de Puriteinen in Engeland.”

H. Veldman, *Huldrych Zwingli: Hervormer van kerk en samenleving*, Goes 1984, 125.

Afbeelding: Grootmunster Zürich, 1500 H.Leu

Info 4 Zwingli's dood.

Onderstaand gedeelte kan bijvoorbeeld verteld of voorgelezen worden.

“Zwingli bevindt zich middenin het strijdtoneel, in de derde slagorde. Hij wil niet van opgeven weten. Hij moedigt zijn mensen aan om de strijd voort te zetten. ‘Weest niet bang. Beveelt U Gode aan!’ zo spreekt hij zijn mannen toe. ‘God zal voor ons zorgen en ook voor de onzen thuis.’ Dan wordt Zwingli in het been getroffen, maar hij staat weer op. Een tweede slag raakt hem in het bovenbeen en een derde slag op zijn helm doet de veldprediker-strijder neerzinken. Hij spreekt nog: ‘Het lichaam kunnen ze doden, maar de ziel niet’. De vijandige soldaten slaan verder geen acht meer op de stervenden en doden. Ze gaan verder. Ze maken de slag af tot er geen ‘ketter’ meer op het veld is overgebleven. Later komt men terug om buit te halen op de gewonden en stervenden. Vele honderden – zowel vrienden als vijanden – liggen neer en smeken om hulp. Ook Zwingli hoort tot de zwaargewonden. Hij wordt gevonden, zonder herkend te worden. Op de vraag of hij nog een priester nodig heeft in zijn laatste ure, geeft hij een ontkennend antwoord. Ook wil hij niet biechten. Dán geeft een van de rooms-katholieke soldaten de ‘onbekende’ de genadestoot. De volgende ochtend ontdekt men wie deze man was. Hier ligt de man door wie alle ellende in Zwitserland is ontstaan! Wat zal men met zijn lichaam doen? Na een korte beraadslaging wordt, als wraak, het lichaam gevierendeeld en verbrand, tegelijk met stukken varkensvlees. De as wordt verstrooid. De Zurichers zullen geen cultus rondom een dode Zwingli kunnen beginnen, zo oordeelt de vijand”.

H. Veldman, *Huldrych Zwingli: Hervormer van kerk en samenleving*, Goes 1984, 205.

De slag bij Kappel Gravure Hans Asper Streyt 1531

Info 5 Calvijns bekering en roeping

Over Calvijns bekering

“We weten niet precies wanneer Calvijns bekering heeft plaatsgevonden, en ook de omstandigheden zijn niet bekend. Hij heeft er zelf maar weinig over gezegd. Het belangrijkste document is zijn voorwoord bij een commentaar (uitleg) op de Psalmen (1557):

‘Eerst was ik zo hardnekkig verknocht aan het bijgeloof van het pausdom dat het niet eenvoudig was mij omhoog te trekken uit deze afgrond. Maar door een plotse bekering heeft God mijn hart, dat voor mijn leeftijd al zeer verhard was, tot gehoorzaamheid gebracht. Maar toen ik van de ware vroomheid geproefd had, ontbrandde in mij een grote ijver: ik wilde dit alles beter leren kennen en al schoof ik de andere studies niet aan de kant, ik besteedde er niet meer dezelfde aandacht aan. Er was nog geen jaar voorbij of allen die benieuwd waren naar de zuivere leer, zochten mij op, hoewel ik maar een nieuweling en een beginneling was, om door mij onderwezen te worden.’

Een eerder getuigenis vinden we in een brief aan kardinaal Sadolet (1539), die de burgers van Genève opgeroepen had terug te keren tot de katholieke kerk, waarin Calvijn een hervormingsgezinde citeert. Het is goed mogelijk dat het hierbij om hemzelf gaat:

‘Zo vaak ik mij in mijzelf verdiepte of mijn hart ophief tot U, o God, werd ik gegrepen door grote angst die door geen enkele boetedoening kon worden weggenomen. Hoe meer ik mijzelf onderzocht, hoe meer mijn geweten door scherpe dorens gestoken werd, zodat er voor mij geen andere troost bestond dan alles te vergeten en zo mijzelf te bedriegen. Omdat er niets beters was, ging ik op de ingeslagen weg verder. Inmiddels was er een andere leer opgekomen die ons niet wegvoerde van de christelijke belijdenis, maar ons integendeel juist naar de bronnen ervan terugbracht, en die reinigde van alle vervuiling en in zijn oorspronkelijke klaarheid herstelde. Maar ik stoorde me aanvankelijk aan de nieuwigheid ervan en luisterde met moeite; ik heb me – ik beken het – er zelfs tegen verzet. Door de koppigheid en traagheid die de mens aangeboren is en waardoor hij het liefste blijft bij wat hij geleerd heeft, was het moeilijk mij te doen inzien dat ik tot nu toe mijn hele leven in dwaling en onkunde geleefd had. Vooral één ding hield mij ervan af: de eerbied voor de kerk. Maar toen mijn ogen eenmaal opengegaan waren en ik mij had laten onderwijzen, begreep ik dat de vrees ongegrond was dat ik de waardigheid van de kerk zou aantasten. Want men maakte mij duidelijk dat er een groot verschil is of iemand zich van de kerk losmaakt, of probeert haar fouten te verbeteren, waarmee zij zichzelf bevlekt heeft.’

Nog een getuigenis vinden we in een rechtvaardiging tegenover keizer Karel V (1543):

‘Beschouw mijn woorden als de gezamenlijke bede van allen die het huidige verval van de kerk zo diep betreuren dat zij het niet langer kunnen uithouden. Ze zullen niet ophouden te ijveren voor tenminste een begin van verbetering. Toen Luther in het begin optrad, heeft hij in alle bescheidenheid alleen de ergste misstanden genoemd die werkelijk onverdraaglijk waren. Hij heeft eerder de wens naar verbetering uitgesproken dan dat hij zich er zelf aan waagde die verbeteringen ook uit te voeren. Onmiddellijk greep de tegenpartij naar de wapens. De strijd werd steeds heftiger en tenslotte kozen onze vijanden de kortste weg doordat zij de

waarheid met bruto geweld onderdrukten. Toen de onzen een vriendschappelijk gesprek voorstelden om de meningsverschillen rustig en zakelijk te bespreken, heeft men hen met gruwelijke bloededicten vervolgd, tot het uiteindelijk tot deze betreurenswaardige scheiding kwam..'

Uit W.F Dankbaar, *Calvijn, zijn weg en werk*, Callenbach, Nijkerk 1982 (bewerkt)
Afbeelding: Portrait de Jean Calvin jeune, onbekende schilder 15/16e eeuw Bibliotheek Genève

Vragen:

1. Hoe beschrijft Calvijn zijn aanvankelijke geestelijke toestand? Kun je je dat voorstellen?
2. Hoe reageerde hij in het begin op de hervormingsgezinde ideeën? Waarom?
3. Waaraan schrijft hij zijn bekering toe?
4. Wat was voor hem het doorslaggevende argument om in te gaan op de leer van de reformatie?

Over Calvijns roeping

‘Alsof God zijn hand op mij legde’

Na het schrijven van de Institutie begint Johannes Calvijn op verschillende plaatsen bezoeken af te leggen. Na een heimelijk bezoek aan Parijs wil hij terugkeren naar Bazel, maar moet een omweg maken over Lyon en via het Rhônedal naar Zwitserland terugkeren. Zo belandt hij in een voor hem onbekende stad aan een groot Alpenmeer, Genève. Hij is van plan maar één

nacht te blijven, maar zijn plannen worden doorkruist door Guillaume Farel, de prediker uit Neuchatel die hier begonnen was de hervorming in te voeren. Willem Dankbaar geeft de gebeurtenissen in zijn biografie van Calvijn weer:

‘Op een zeker dag in juli 1536 hoort Farel van du Tillet, die al enige tijd in Genève verbleef, dat Calvijn in de stad was en al de volgende dag zijn reis wilde voortzetten. Direct haastte hij zich naar de herberg, misschien samen met Viret, en treft de jonge geleerde aan in zijn kamer. Dat is de man die Genève nodig heeft! Farel valt met de deur in huis: ‘U wilt morgen al verder reizen? Daar komt niets van in! Hier is werk voor u!’ Calvijn verklaart dat hij onmogelijk langer kan blijven, want hij is op reis naar Straatsburg. Geestdriftig beschrijft Farel wat er in Genève gebeurt. De

Roomse machthebbers zijn verslagen, de mis is afgeschaft, maar er zijn nog veel misstanden die rechtgezet moeten worden. ‘U bent de aangewezen man om het volk te onderwijzen en de gemeente te organiseren!’ Calvijn antwoordt dat hij zeker geen plannen in deze richting heeft. Hij wil nog veel studeren en schrijven. Voor het praktische werk voelt hij zich niet geschikt. Hij moet eerst zijn kennis nog verdiepen. Wat hij nodig heeft, is rust. Hij vraagt: ‘Heb medelijden met mij en laat mij God op een andere wijze dienen!’

Daarop springt Farel overeind en richt zich in zijn volle lengte op. Hij pakt de geschrokken Calvin bij de schouders en roept hem met donderende stem toe: 'U bent bezorgd om uw rust? Dan verklaar ik u nu in de naam van de almachtige God: uw studie is een voorwendsel! Als u weigert u met ons te wijden aan dit werk, dan moge God u vervloeken. Want dan zoekt u zichzelf en niet Christus!' Calvin siddert over zijn hele lichaam. Dit is voor hem niet de stem van Farel, maar de stem van God. Later getuigt hij: 'Ik werd niet door een indringende oproep of toespraak tegengehouden, maar de ontstellende bezwering van Farel, die voor mij was alsof God uit de hemel zijn machtige hand op mij legde.' Het was hem inderdaad te machtig. Zijn verzet was gebroken. En het was goed: hij gehoorzaamde God.'

Uit W.F.Dankbaar, *Calvin, zijn weg en werk*, Callenbach, Nijkerk, 1982 (bewerkt)

Afbeelding: Guillaume Farel, 1580 Icones Theodor Beza

Vragen:

1. Waarom dacht Farel dat Calvin in Genève moest blijven?
2. Waarom zag Calvin daar niets in?
3. Wat overtuigde hem?
4. Ondanks vele moeilijkheden is Calvin deze roeping trouw gebleven en heeft hij er niet aan getwijfeld. Welke verklaring geeft hij zelf daarvoor?

Genève in de 16e eeuw
(In *Cosmographie universelle*, François de Belle-Forêt, 1575 Parijs)

Info 6 De kerkenraad en de vergadering van predikanten

Enkele pagina's uit: *Het leven van Johannes Calvijn*. Tekst Bernard Roussel, met medewerking van Yves Bizeul. Illustraties Bruno Congar, Liliane Blondel. Utrecht 2004.

De betreffende bladzijden zijn te vinden op de website van het PEGO

- handreikingen 2^e en 3^e graad > handreikingen ASO 2^e graad > kerkgeschiedenis algemeen // of via de zoekfunctie: 'calvijnstrip')

Mogelijke vragen bij de opgenomen fragmenten.

Bij de viering van het avondmaal:

1. Beschrijf hoe het avondmaal gevierd wordt.
2. Weet je welk Bijbelgedeelte wordt voorgelezen?

Bij de vergadering van de kerkenraad:

3. Wie zit de vergadering van de kerkenraad voor?
4. Wat wordt in deze vergadering besproken?
5. Wat vind je van de beslissingen die worden genomen?

Bij de vergadering van de predikanten:

6. Wat wordt op deze vergadering besproken?
7. Wat vind je van het verloop van deze vergadering?

Calvijns levenseinde:

8. Wie ziet Calvijn terug?
9. Wat wordt opgemerkt over zijn begrafenis?

Info 7 De openbare en kerkelijke tucht in Genève

Onderstaande tekst geeft zicht op hoe tucht werd uitgevoerd.

De openbare tucht in Genève

Voor de ordening van het openbare leven was het noodzakelijk dat het morele leven van de burgers in goede banen geleid werd, wat een grote zorg vormde voor de kerkenraad. Om de wijdverbreide dronkenschap te beteugelen, werden taveernes gesloten en in plaats daarvan vijf zogenaamde 'abdiën' geopend, een soort christelijke drinkgelegenheden, waar de waard verplicht werd te waken over het goede gedrag van zijn gasten. Ze moesten erop letten dat er aan tafel gebeden en gedankt werd. Ze konden een boete van 60 *sous* opleggen als het verzuimd werd. Ook moest iedere waard op een zichtbare plaats een bijbel opstellen, zodat ieder die het wilde erin kon lezen. Niet verwonderlijk dat dit experiment mislukte. Na een maand werden de abdiën alweer gesloten.

Maar de overheid trad streng op tegen onzedelijkheid. Verdachte huizen werden gesloten en prostituees werden uit de stad verbannen. Enige ongelukkige vrouwen die ondanks strenge waarschuwingen hun bedrijf voortzetten, werden in de Rhône verdrinken. Op echtbreuk stonden zware straffen: berispingen, in ernstige gevallen geseling of andere lijfstraffen. Zelfs de doodstraf kwam voor. Dat was in de toenmalige tijd in overeenstemming met het

heersende strafrecht. Echtscheiding op grond van echtbreuk of verlating werd door Calvijn toegestaan. Maar huwelijken tussen mensen van een zeer verschillende ouderdom werden verboden. Toen Calvijn vernam dat de oude Farel in Neuchatel een nog jonge vrouw huwde, was hij daardoor zo ontsteld dat hij de correspondentie met hem pas kort voor zijn dood weer hervatte.

Natuurlijk werd ook tegen andere misstanden opgetreden. Men ging in tegen laster, dronkenschap, kaartspel, dans en andere lichtzinnigheden door vermaningen en bestraffingen. Op valsmunterij, vergiftiging of doodslag stond de doodstraf. Een meisje dat haar moeder had uitgescholden, kreeg drie dagen gevangenisstraf op water en brood en moest daarna openlijk schuldbelijdenis doen. Bijzonder zwaar tilde men aan het belasteren van de kerkelijke en wereldlijke autoriteiten. Dat moest in 1546 Pierre Ameaux ervaren, een vervaardiger van speelkaarten en raadsheer, die zijn broodwinning door de nieuwe bepalingen bedreigd zag. Hij had bovendien het ongeluk dat zijn vrouw op zedelijk gebied zwaar ontspoorde, waardoor hij in een lang proces verwickeld was geraakt. Bij een maaltijd met enkele vrienden uitte de raadsheer zich zeer geringschattend over Calvijn en het stadsbestuur: Calvijns leer was eigenlijk verkeerd, hij zorgde er opzettelijk voor dat de jeugd minder Latijn leerde zodat zij zijn boeken niet konden controleren, hij was maar een Picardiër en was erop uit bisschop te worden. Ook over de onderdanigheid van de andere raadsheren liet hij zich met gewaagde woorden uit. Zijn 'vrienden' haastten zich deze uitlatingen door te geven aan de raad en Ameaux werd gevangengenomen.

De raad wilde de zaak binnenskamers afhandelen, om hun collega te sparen. Als de lasteraar op zijn knieën de grote raad van de stad om vergeving vraagt (er was behalve een schepencollege van 25 man, ook een raad van 60 en een grote raad van 200 man), zou men de zaak als afgehandeld beschouwen. Maar Calvijn voelt zich niet alleen persoonlijk beledigd, hij meent dat ook de zaak Gods smaad is aangedaan. Hij eist, juist omdat het om een drager van een openbaar ambt gaat en de zaak inmiddels algemeen bekend geworden is, een milde, maar toch openbare straf. Geen aanzien des persoons! Hij verklaart dat niet eerder te zullen preken op zondag, dan dat openlijke genoegdoening heeft plaatsgevonden. De andere predikanten treden hem bij. De spanning in de stad stijgt. De tegenstanders van de tucht zien een kans een oproer tegen het strenge bewind te ontketen. Maar de raadsheren erkennen dat er een openbare genoegdoening moet plaatsvinden, tot voorbeeld voor allen. Pierre Ameaux wordt veroordeeld. In boetekleed en met een brandende fakkel in de hand moet hij door de straten gaan en op het marktplein als schouwspel voor iedereen tegenover de rechters zijn schuld bekennen en berouw tonen. Natuurlijk maakte deze openbare boetedoening van een aanzienlijk burger een diepe indruk op de bevolking.

Uit W.F.Dankbaar, *Calvijn, leven en werk*, Callenbach, Nijkerk, 1982 (bewerkt)

Vragen:

1. Tegenover welke vergrijpen in het openbare leven trad men in Genève in het bijzonder op?
2. Waarin verschillen de maatstaven van toen en nu?
3. Voor welke rechtbank moest Ameaux zich verantwoorden? Wat is gezien vanuit de tegenwoordige verhouding van kerk en overheid opmerkelijk aan Calvijns interventie?
4. Wat denk je over de bestraffing van Pierre Ameaux? Hoe zou men een dergelijke zaak vandaag behandelen?
5. Als jij in Calvijns schoenen had gestaan, hoe zou jij gereageerd hebben?

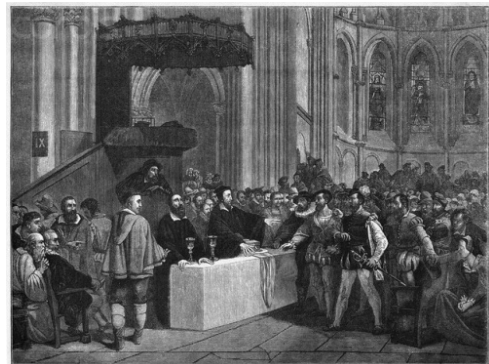
Vervolg Info 7: Uit de ‘Ordonnances ecclésiastiques’ (‘Kerkelijke verordeningen’) 1541

De personen die de ouderlingen moeten vermanen en hoe zij daarbij te werk moeten gaan:

Wanneer er iemand is die een leer verspreidt tegen de erkende leer, hij moet geroepen worden voor een gesprek. Als hij zich schikt, moet men hem zonder ophef of aanklacht laten gaan. Als hij zich verzet, moet men hem enkele malen vermanen, tot men ziet dat er een grotere gestrengheid nodig is: dan moet men hem het avondmaal onthouden en hem aangeven bij de overheid.

Wanneer iemand nalatig is naar de kerk te komen, zodanig dat men een duidelijke misprijzen vaststelt voor de gemeenschap van de gelovigen, of wanneer iemand minachting toont voor de kerkelijke orde, dan moet men hem vermanen, en als hij zich gehoorzaam onderwerpt, moet men hem in goede verstandhouding laten gaan. Als hij volhardt en het gaat van kwaad naar erger, moet men hem, na hem driemaal vermaand te hebben, afscheiden van de kerk en hem aangeven bij de raadsheren.

Wat betreft het leven van een ieder, om terecht te wijzen als zich overtredingen voordoen, moet men te werk gaan, zoals onze Heer heeft bevolen. De heimelijke zonden moeten in het geheim behandeld worden, en niemand mag zijn naaste bij de kerk aanklagen voor een overtreding die niet bekend of schandaal veroorzaakt, tenzij hij zich verzet heeft (tegen terechtwijzing).

De overigen die de spot gedreven hebben met de vermaning van hun naaste, moeten opnieuw door de kerk worden vermaand, en als zij niet tot rede te brengen zijn, en hun overtreding niet inzien, dan moet hun worden meegedeeld dat zij zich dienen te onthouden van het avondmaal totdat zij tot een betere inzicht komen.

Wat betreft de openbare zonden waarvoor de kerk de ogen niet kan sluiten: wanneer het overtredingen zijn, waarvoor een vermaning volstaat, dan bestaat de taak van de ouderlingen erin hen bij zich te roepen die hierdoor bevlekt zijn en hen vriendelijk terecht te wijzen, zodat ze hun wandel verbeteren, en men hen niet meer lastig valt als men de verbetering kan vaststellen. Maar als ze volharden in de boosheid, dan moet men hen opnieuw vermanen. En als dit op de lange duur niet helpt, dan moet men hen aangeven als mensen die minachting hebben voor God, en dat zij zich moeten onthouden van het avondmaal tot men ziet dat zij hun leven gebeterd hebben.

Uit Johanni Calvini Opera Selecta Volumen II, Chr.Kaiser, München, 1952

(Afbeelding: ‘Calvijn weigert het avondmaal’, herkomst afbeelding onbekend)

Vragen:

1. Welke straffen kunnen de ouderlingen opleggen?
2. Welk onderscheid in overtredingen moeten de ouderlingen maken?
3. Denk je dat de uitgesproken straffen indruk maakten?

Info 8 Uitspraken van Calvin.

Enkele van onderstaande uitspraken van Calvin kunnen gelezen worden. Zij kunnen helpen een bepaald thema te verduidelijken.

- Calvin over Farels uitnodiging in Genève te blijven.

“Toen hij merkte dat hij niets bereikte met zijn smeekbeden, kwam hij tot een vervloeking, dat het God mocht behagen om mijn rust en de studievrijheid die ik zocht te vervloeken, als ik mij uit zo’n grote noodsituatie terugtrok en weigerde om hulp en steun te geven. Dit woord verschrikte en schokte mij zo, dat ik afzag van de reis die ik ondernomen had, maar op zo’n manier dat, omdat ik mijn teruggetrokkenheid en schuchterheid voelde, ik mij niet wilde verplichten om een bepaalde taak op mij te nemen”. B. Cottret, Calvin Biografie, Kampen 2005, 130-131.

Portrait de Jean Calvin, 1550 Museum Boijmans van Beuningen

- Over de bijbel.

“Het eerste punt van het christen zijn is, dat de heilige Schrift heel onze wijsheid uitmaakt en dat wij naar God moeten luisteren die daar spreekt, zonder er iets aan toe te voegen”. B. Cottret, Calvin Biografie, Kampen 2005, 303.

“Want wie, die maar een weinigje verstand heeft, begrijpt niet, dat God zo met ons, evenals voedsters met kleine kinderen plegen te doen, om zo te zeggen stamelt. Daarom drukken zulke vormen van spreken niet zozeer precies uit hoe God is, als wel passen ze de kennis omtrent Hem aan aan onze zwakheid. En wil dat geschieden, dan moet Hij wel ver nederdalen beneden zijn hoogheid.” A. Sizoo (vert.) Institutie, Middelburg 2006, I,8,1.

- Over de voorzienigheid Gods.

“De pest die we in onze stad hebben is een gesel van God, en wij belijden dat het rechtvaardig is dat Hij ons straft en kastijdt voor onze zonden en gebreken”. “Het is nodig dat God ons waarschuwt dat Hij het is die alle kastijdingen doet komen die wij in de wereld zien; als er ergens een oorlog is, een bepaalde moeite, dan verklaart Hij ons dat Hij de zonden van de mensen straft”. B. Cottret, Calvin Biografie, Kampen 2005, 186, 309.

“Ik bid u, ziet men niet sedert vijftig jaar dat God nieuwe ziekten heeft doen ontstaan vanwege de ontucht? Waar komt deze geslachtsziekte vandaan, al die vuiligheid waarvan ik het aantal niet hoef op te noemen? Waar komen al deze dingen vandaan, anders dan dat God zijn wraak heeft ontplooid die op die manier eerder onbekend was. De wereld raakte erdoor onsteld en het is waar dat men ervan gechrokken is; maar tot op de dag van vandaag heeft men niet op de hand van God gelet”. (Gaat over syfilis). B. Cottret, Calvin Biografie, Kampen 2005, 309.

(Hier kan ingegaan worden op wat wel eens beweerd wordt over Tsunami’s en orkanen als oordelen Gods, Aids als straf van God).

“Ik vraag u, wat is er te zeggen van de strenge en verborgen beraadslagingen van God, wanneer Hij in de hemel verordent en bepaalt wat Hem behaagt? En als wij de reden daarvan

niet zien, wat zullen wij zeggen? Moet het dan zo dat wij zo verwaand zijn om er naar onze fantasie over te willen oordelen, als we bedenken dat Hij onze geest te boven gaat?” B. Cottret, Calvin Biografie, Kampen 2005, 336.

- Predestinatie.

“De predestinatie noemen wij het eeuwig besluit Gods, waardoor Hij bij Zichzelf heeft vastgesteld, wat Hij wilde, dat van ieder mens zou worden. Want niet allen worden met gelijke conditie geschapen; maar voor sommigen wordt het eeuwige leven, voor anderen de eeuwige verdoemenis voorbeschikt. Daarom, naarmate ieder tot het ene of tot het andere doel geschapen is, zeggen wij dat hij tot het leven of tot de dood voorbeschikt is.” A. Sizoo (vert.) Institutie, Middelburg 2006, III, 21,5.

“Hij ontfermt Zich dus over wie Hij wil en verhardt wie Hij wil” (Romeinen 5:18). Ziet u hoe Paulus zowel het een als het ander aan Gods wil toeschrijft?” A. Sizoo (vert.) Institutie, Middelburg 2006, III, 22,11.

- Zonde.

“En daarom zijn wij allen, die uit Adam voortkomen, zonder kennis van en gemeenschap met God, slecht en verdorven, verstoken van alle goed. Ons hart is voortdurend geneigd tot alle kwaad, vol van verkeerde begeerten, daaraan onderworpen en weerspannig tegen God”. Johannes Calvin, Institutie 1536, Houten 2005, 36.

- Rechtvaardiging en wet.

“En wanneer het gaat om de rechtvaardiging, dan dient men enkel en alleen de barmhartigheid van God te omhelzen. Men noemt zelfs de wet niet meer, en men laat iedere gedachte aan werken terzijde.[...] Toch mag men daarom niet met recht besluiten, dat de wet voor de gelovigen overbodig is. Zij houdt niet op hen te onderwijzen, aan te sporen en te prikkelen tot het goede, hoewel zij voor Gods rechterstoel in hun geweten geen plaats heeft. Johannes Calvin, Institutie 1536, Houten 2005, 253.

- Gepast genieten.

“En het is nooit verboden geweest om te lachen en zich te verzadigen, om nieuwe bezittingen aan de oude en voorvaderlijke bezittingen toe te voegen, of om genoeg te scheppen in muziek, om wijn te drinken. Dat is zeker waar. Maar wanneer een overvloed van die dingen ter beschikking staat en men baadt zich in genietingen, men stort zich erin, men maakt verstand en gemoed dronken door de wellusten van deze tegenwoordige tijd en men snakt steeds naar nieuwe – dat is zeer ver verwijderd van een wettig gebruik van Gods gaven”. Johannes Calvin, Institutie 1536, Houten 2005, 258.

- Vrijheid soms verkeerd begrepen.

“Want wanneer de mensen vernemen, dat er in het evangelie een vrijheid wordt beloofd, die geen enkele koning en geen enkele meester onder de mensen erkent, maar die alleen ziet op Christus, dan zijn ze van mening, dat zij geen enkele vrucht van de vrijheid kunnen plukken, zo lang zij zien dat er nog enige macht boven hen staat. En daarom menen zij dat er niets goed kan gaan, als niet de gehele wereld wordt omgevormd en daardoor een nieuwe aanblik krijgt. En daar mag dan geen rechtspraak zijn, geen wetten, geen overheid en wat dies meer zij, waardoor zij menen dat hun vrijheid in gevaar gebracht wordt.” Johannes Calvin, Institutie 1536, Houten 2005, 295.

- Over de taak van de burgerlijke overheid:

“Maar zij heeft ten doel om te voorkomen dat er afgodendienst, heiligschennis jegens de naam van God, lasteringen tegen Zijn waarheid en andere openlijke aanstoot van de religie zullen ontstaan en onder het volk verbreid zullen worden. Haar taak is, te zorgen dat de openbare rust niet wordt verstoord, en dat een ieder het zijne ongeschonden zal kunnen behouden, en dat de mensen met elkander onschadelijke handelszaken kunnen drijven. Kortom, dat er een openbare vorm van religie onder de christenen aan het licht zal treden, en onder de mensen de menselijkheid blijft bestaan.” Johannes Calvijn, *Institutie* 1536, Houten 2005, 297.

- Houding tegenover een onderdrukkende overheid:

“God deed zijn werk, toen Hij de scepter van slechte koningen brak en hun vreselijke heerschappij omverwierp. De vorsten moeten dit horen en ontzag krijgen. En wij moeten niettemin ons hoeden dat wij het gezag van de overheden niet minachten of uitdagen, een gezag dat wij moeten beschouwen als met heerlijkheid bekleed, als we zien dat het door zoveel uitspraken van God bekrachtigd is, zelfs als het gezag ingenomen is door zeer onwaardige personen en wanneer zij dit gezag door hun slechtheid verlagen. Want al mag de tuchting van een ontregelde heerschappij een straf van God zijn, dat betekent nog niet dat het uitvoeren van die straf ons is toegestaan of in onze handen gelegd is. Aan ons is geen ander gebod gegeven dan te gehoorzamen en lijdzaam te ondergaan. Ik spreek nu wel van personen wat betreft hun eigen leven: want als er in onze tijd magistraten aangesteld waren voor de verdediging van het volk, om de al te grote begerigheid en vrijpostigheid van de vorsten te beteugelen zoals vroeger [...] de Romeinen hun volksverdedigers hadden [...] en zoals er nu mogelijk in elk koninkrijk de drie standen zijn in hun vergadering, - aan hen die aangesteld zijn in een dergelijk staat, hun zou ik zeker niet verbieden zich te verzetten en weerstand te bieden aan de dристheid en wreedheid van koningen, zoals ook de plicht van hun ambt vereist. Als zij zien dat de koningen het arme volk met willekeur kwellen, en zij zwijgen daarover, dan zouden zij, naar mijn mening, zelfs van verraad beschuldigd moeten worden, omdat zij moedwillig verraad plegen aan de vrijheid van het volk, waarvan God hen als verdedigers heeft aangesteld, zoals zij zouden moeten weten.” A. Sizoo (vert.) *Institutie*, Middelburg 2006, IV, 20,31.

Info 9 De zeven artikelen

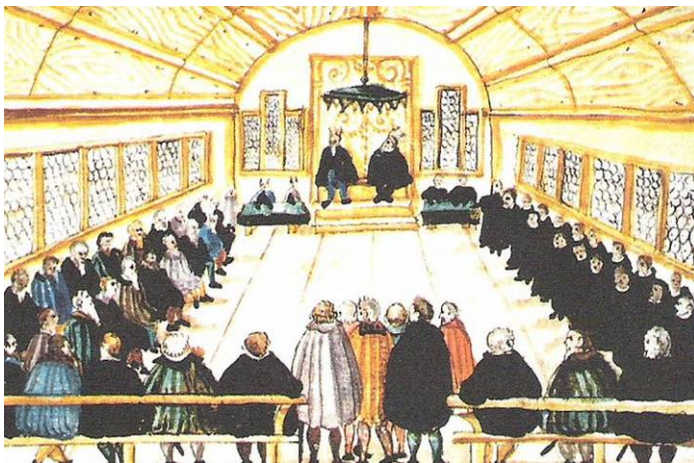
‘De broederlijke overeenkomst aangaande zeven artikelen’

Op 24 februari 1527 kwamen afgevaardigden van verschillende anabaptistische gemeenten bijeen in het dorpje Schleithelm nabij Schaffhausen. Samen stelden ze een document op waarmee ze hun onderlinge broederband bevestigden. De verklaring bestaat uit zeven artikelen die achtereenvolgens gaan over de doop, de tucht, het avondmaal, de wereldmijding, het herderschap van de gemeente, het dragen van het zwaard en het zweren. Hier enkele gedeelten uit deze verklaring.

‘In de eerste plaats, aangaande de doop. De doop moet bediend worden aan al wie onderwezen is in de boetedoening en de verandering van levenswandel, aan wie geloven in de waarheid, namelijk dat hun zonden door Christus zijn weggenomen, en aan al wie wil wandelen in de opstanding van Jezus Christus (..) en wie het zelf van ons vragen. Hierdoor wordt de kinderdoop uitgesloten, de grootste en eerste gruwel van de Paus..

Vervolgens zijn wij overeengekomen aangaan de ban (de uitsluiting): de ban moet gebruikt worden ten aanzien van al wie (..) in het ene lichaam van Christus gedoopt zijn, en zich broeder en zuster laten noemen, maar toch afdwalen en in een val en in een zonde vallen. Zij moeten vermaand worden (een en) andermaal in het geheim, maar bij de derde maal openlijk voor de gemeente terechtgewezen of uitgesloten worden, volgens het bevel van Christus..

In de derde plaats: wat betreft het broodbreken zijn wij overeengekomen: iedereen die brood wil breken ter nagedachtenis van het lichaam van Christus en iedereen die van één drank wil drinken ter nagedachtenis van het vergoten bloed van Christus, moet eerst aangesloten zijn bij het lichaam van Christus, de gemeente van God, waarvan Christus het hoofd is, en wel door de doop..

De raad van de stad Zürich laat een disputatie plaatsvinden met de wederdopers, 1525

In de vierde plaats zijn wij overeengekomen op het punt van de afscheiding van het kwade en slechte dat de duivel in de wereld gebracht heeft (..) Hieronder worden verstaan alle pauselijke werken en haar godsdienst, (hun) bijeenkomst en kerkgang, (hun) wijnhuizen en burgerlijke verenigingen..

In de vijfde plaats zijn wij overeengekomen over de herders in de gemeente van God (..) Hun ambt moet bestaan uit lezen, vermanen, terechtwijzen, uitsluiten uit de gemeente, voorbede verrichten voor de verbetering van de broeders en zusters, het brood opnemen om te breken (..) Maar als hij gebrek lijdt, moet deze herder door de gemeente die hem gekozen heeft, onderhouden worden (..) Als deze herder verjaagd of door het kruis geofferd is aan de Heer, dan zal onmiddellijk een ander in die plaats aangesteld worden zodat het volkje en kleine hoopje van God niet verstrooid zal geraken.

Felix Manz, een anabaptist, wordt terechtgesteld in Zürich (1527).

Afbeeldingen uit de 16^e eeuw

In de zesde plaats hebben wij gezamenlijk besloten ten aanzien van het zwaard: het zwaard is een instelling van God buiten de volkomenheid van Christus dat de boze straft en doodt. Nu wordt door velen gevraagd of ook een christen het zwaard mag gebruiken tegen de bozen. Ons antwoord is eenstemmig; Christus leert en beveelt ons dat wij van Hem moeten leren want Hij is mild en ootmoedig van hart. (..) Verder wordt gevraagd of een christen een oordeel mag vellen in en wereldlijke twist. Het eensgezinde antwoord is: Christus heeft niet willen rechtspreken over een broeder en een broeder over hun erfenis, maar heeft dit geweigerd. Dit moeten wij ook doen. In de derde plaats werd gevraagd of men wel een overheid mag zijn, wanneer men daartoe verkozen wordt? (..) Hij verbiedt het geweld van het zwaard en zegt: De wereldlijke vorsten heersen, maar gij niet.

In de zevende plaats zijn we overeengekomen over de eed, die een bevestiging is voor wie een belofte doen. In de wet is bevolen dat hij moet worden afgelegd in de naam van God. Christus verbiedt de zijnen het zweren in elke vorm, omdat wij nog geen haar wit of zwart kunnen maken. Ziet erop toe, want al het zweren is verboden, want wij kunnen wat wij zweren niet volbrengen, want zelfs het minste kunnen wij bij onszelf niet veranderen.”

Vertaling en bewerking: Broederlicke vereenige van sommige kinderen Gods 1560
(Bibliotheca Reformatoria Neerlandica, S.Cramer, F.Pijper, Martinus Nijhoff, 's Gavenhage deel IV 1906)

Vragen:

1. Wat verwachten de wederdopers van de mensen die zich bij hen willen aansluiten?
2. Welke relatie zien de wederdopers met de overheid?
3. Wat weet je over 'Mennonieten' in de wereld van vandaag?

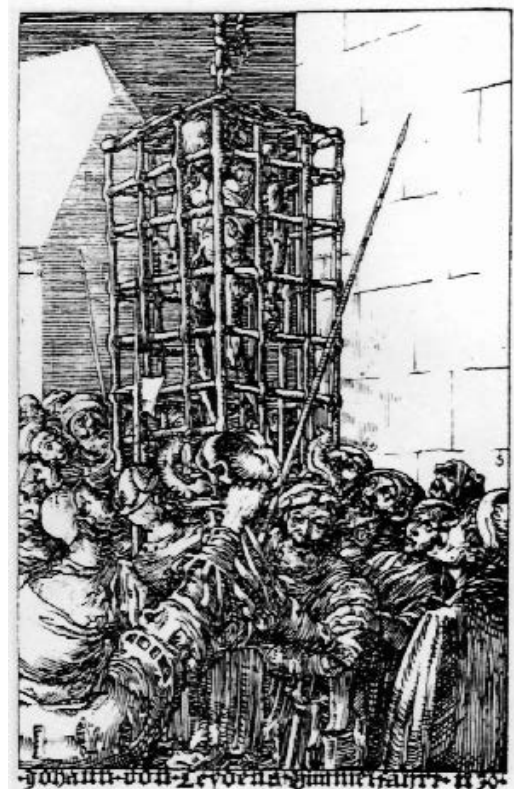
Info 10: Beeldmateriaal Radicale Reformatie

Rijksmuseum
Amsterdam Pieter
Hendricksz Schut
17^e eeuw naar een
prent van Barend
Dirksz

Jan van Leiden, koning van de wederdopers
in Munster, Gravure Hendrick Aldegrevier
1586

Terechtstelling van Jan van Leiden te Münster in
1536. Duitse gravure uit de 16^e eeuw.

P. Chaunu (red.), *De Reformatie: De 16de-eeuwse
revolutie in de kerk*, Abcoude 1990, 255.

Menno Simons

*Terechtstelling van twee
doopsgezinde vrouwen, gravure uit
Het Bloedig Toneel der Doops-
gesinde en Weereloose Christenen,
Tileman van Braght 1660*

Maria van Beckum, en Ursel, haers Broeders Wif. 1544.

*Heimelijke samenkomst op
het water. Gravure van
Jan Luyken 1685 uit Het
Bloedig Toneel of
Martelaers Spiegel der
Doops-gesinde of
Weereloose Christenen.*

Info 11 De terechtstelling van Hendrik Voes en Johannes Van Essen

Een ooggetuige vertelt over de terechtstelling van de twee monniken uit Antwerpen op 1 juli 1523 op de Grote Markt in Brussel:

[originele spelling]

“In ‘tselve jaer, op den iersten dach der maent van julio, soe wordden te Bruessele op de merct voer der stadhuys op ene groote stellinghe, die aldaer doen tertyt gemaect was, gedegradeert ende ontwijdt drye priesters van der oirdenen van sinte Augustyne, diewelcke van Antwerpen te Bruessele gebracht waeren, diewelcke gecondemneert waeren te sterven metten viere ende brande: daer aff de twee aen eenen staeck al levende ten polvere verbrant waeren op deselve merct voer het Broothuys aldaer, want sie huere opinie van lutherie oft ketterye daer mede sy beticht waren nyet afgaen noch revoceren en wilden. Ende de twee voirschreven persoonen aen den staeck gebonden synde om te verbrandene, hebben sy God geloeft ende gebenedyt, lesende overhandt: ‘Te Deum laudamus’ ende singende in de latyne noch eene litanye: ‘Haec est crux sancta diu a me desiderata, etc.’ Ende alsoe henlieden verblidende, haekende nae de doot, daer doere dat de gemeynte ende vele lieden van Bruselle siende dese voirschreven justicie seere hen waeren verwonderende ende grootelycken onder malcanderen murmerende, want de gemeyne fame was gaende dat se goede kersten menschen waeren gestorven.”

[moderne spelling]

In hetzelfde jaar op de eerste dag van de maand juli, werden in Brussel op de markt voor het stadhuis op een groot schavot dat daar toen was opgesteld, uit hun ambt ontzet en ontwijd drie priesters van de orde der Augustijnen, die van Antwerpen naar Brussel waren gebracht. Zij waren veroordeeld tot de brandstapel (te sterven met vuur en brand). Twee van hen werden aan een staak levend tot as verbrand op dezelfde markt voor het Broodhuis, want zij wilden hun overtuiging van lutherij of ketterij, waarvan zij beschuldigd waren, niet opgeven of herroepen.

Toen de twee genoemde personen aan de staak gebonden waren om verbrand te worden, loofden en prezen zij God: zij baden steeds het ‘U God loven wij’ en zongen in het Latijn: ‘Dit is het heilige kruis waarnaar ik al zo lang verlangd heb’. Doordat zij zich zo verblijdden, en naar de dood verlangden, verwonderden veel mensen van Brussel zich zeer en ontstond er een groot gemompel terwijl men deze terechtstelling gadesloeg, want iedereen zei dat ze als goede christenen gestorven waren.

Vragen:

1. Waarom zou de terechtstelling in Brussel hebben plaatsgevonden?
2. Hoe reageerden de mensen op deze terechtstelling?
3. ‘Als goede christenen’: wat waren deze monniken dus volgens de gewone mensen in Brussel niet? Hoe laat de tekenaar dit zien?

Info 12 Brief van Guido de Brès aan de koning

Voorafgaand aan zijn geloofsbelijdenis schreef Guido de Brès een brief aan koning Filips II (1 november 1561).

De gelovigen in de Nederlanden, die volgens de ware hervorming van het Evangelie van onze Here Jezus Christus begeren te leven, aan de onoverwinnelijke koning Philips, hun opperste heer.

Indien het ons geoorloofd was, o genadigste heer, voor uwe majesteit te verschijnen om ons te verdedigen tegen de beschuldigingen, waarmede men ons belast, en de rechtvaardigheid van onze zaak te bewijzen, dan zouden wij dit heimelijke middel niet zoeken om u het bitter zuchten van uw volk door een stom verzoekschrift of geschreven Belijdenis te doen kennen. Maar omdat onze vijanden u de oren met zoveel valse aanklachten en geruchten gevuld hebben, dat ons niet alleen belet wordt voor uw aangezicht te verschijnen, maar wij ook worden verjaagd uit uw landen, vermoord en verbrand op elke plaats, waar men ons vindt – verleen ons tenminste, genadigste heer, in Gods naam wat geen mens zelfs aan de dieren kan weigeren, namelijk dat ons klagelijk roepen als van verre tot uw oren komt, opdat, indien uwe majesteit na ons gehoord te hebben ons schuldig oordeelt, de brandstapels dan vermeerderd, de pijnigingen dan vermenigvuldigd worden in uw koninkrijk. En daarentegen, indien onze onschuld u blijkt, dat gij ons dan tot een steun en toevlucht tegen het geweld van onze vijanden moogt wezen.

Want helaas, genadigste heer, indien men niets anders behoeft te doen dan beschuldigen, en alle mogelijkheid van bescherming aan de beschuldigden onthouden wordt, wie zal dan rechtvaardig bevonden worden? Wiens onschuld zal dan onder de mensen vaststaan? Wij zijn, zo zegt men, ongehoorzame oproerlingen, die niets anders begeren dan alle staatkundige orde af te breken, verwarring in de wereld te weeg te brengen en niet alleen ons vrij te maken van uw gezag en macht, maar zelfs u de scepter uit de hand te rukken. Misdaden, onwaardig aan onze belijdenis, een Christen onwaardig, ieder mens onwaardig, maar waard, dat de oude zegswijze van de tirannen herhaald worde: de Christenen voor de beesten! Doch men mag niet volstaan met te beschuldigen, het komt op het bewijs aan. De profeten, apostelen en ook de leden van de eerste kerk van Jezus Christus zijn bezwaard, en naar het uiterlijk

en naar het vleselijk oordeel van de mensen, verdrukt en met gelijke lasteringen. Maar evenals zij in hun tijd openlijk getuigd en geprotesteerd hebben, zo protesteren en betuigen wij nu voor God en zijn engelen, dat wij niets meer begeren dan gehoorzaam aan de overheden, in zuiverheid van geweten te leven, God te dienen en ons naar zijn Woord en heilige geboden te hervormen..

Uit: Belijdenisgeschriften van de Nederlandse Hervormde Kerk, Boekencentrum, 's Gravenhage.

Afbeelding: Portret van Filips II 1554 Anthonis Mor Van Dashorst

Vragen:

1. Waarvan worden de protestanten beschuldigd?
2. Op grond waarvan pleit Guido de Brès voor tolerantie ?
3. Vandaag is godsdienstvrijheid in Europa vanzelfsprekend. Waar is dat niet het geval? Aan welke koning of president zou vandaag een dergelijke brief geschreven kunnen worden?
4. Hieronder een prent over deze tijd: wie zijn de personen naast de koning?

Info 13 Gedeelten van de geloofsbelijdenis van Guido de Brès

Belijdenis van het geloof van de Nederlandse kerken (Confessio Belgica)

Steunend op de geloofsbelijdenis van de Franse hervormde kerken, schreef Guido de Brès een belijdenis voor de Nederlandse kerken. De geloofsbelijdenis is geen korte opsomming van de geloofswaarheden, maar een samenvatting van de leer. Temidden van de vervolging door de Roomse inquisitie enerzijds en de twist met de doopsgezinde gemeenten anderzijds formuleert Guido de Brès de leer van de kerk scherp.

Artikel 29 De kenmerken van de ware kerk

Wij geloven, dat men zeer zorgvuldig en met grote wijsheid, op grond van Gods woord behoort te onderscheiden welke de ware Kerk is, aangezien alle sekten, die heden te dage in de wereld zijn, zich met de naam van kerk dekken. Wij spreken hier niet van de huichelaars, die in de Kerk onder de goeden gemengd zijn en toch niet tot de Kerk behoren, hoewel zij uiterlijk in haar zijn. Maar wij bedoelen, dat men het lichaam en de gemeenschap van de ware Kerk moet onderscheiden van de sekten, die beweren dat zij de Kerk zijn.

De kenmerken, waaraan men de ware Kerk kan herkennen, zijn deze: dat de Kerk de zuivere prediking van het evangelie brengt; dat zij de zuivere bediening van de sacramenten onderhoudt, zoals Christus ze heeft ingesteld, dat de kerkelijke tucht uitgeoefend wordt om de zonden te bestraffen; kortom dat men zich richt naar het zuivere woord Gods, alle dingen die daarmee in strijd zijn, verwerpt en Jezus Christus erkent als het enige Hoofd. Hieraan kan men met zekerheid de ware Kerk herkennen en niemand heeft het recht zich van haar af te zonderen.

Wat nu hen aangaat, die tot de Kerk behoren, hen kan men herkennen aan de kenmerken van de christenen, namelijk het geloof en dat zij, na de enige Heiland Jezus Christus aangenomen te hebben, de zonde ontwijken en de gerechtigheid nastreven, de ware God en hun naaste liefhebben en niet naar rechts of links afwijken, en hun vlees kruisigen met zijn werken. Niet alsof er geen grote zwakheid meer in hen zou zijn, maar zij strijden door de Geest al de dagen van hun leven; terwijl zij steeds hun toevlucht nemen tot het bloed, de dood, het lijden en de gehoorzaamheid van de Here Jezus, in wie zij door het geloof vergeving van hun zonden hebben.

Wat de valse kerk betreft: deze schrijft aan zichzelf en haar verordeningen meer gezag toe dan aan Gods Woord en wil zich aan het juk van Christus niet onderwerpen; zij bedient de sacramenten niet zoals Christus in zijn Woord geboden heeft, maar voegt eraan toe en laat eruit weg naar het haar goeddunkt; zij grondt zich meer op mensen dan op Christus; zij vervolgt hen, die heilig leven naar Gods Woord en die haar berispen om haar zonden, geldzucht en afgoderij. Deze twee kerken zijn gemakkelijk te herkennen en van elkander te onderscheiden.

Uit: De Belijdenisgeschriften van de Nederlandse Hervormde Kerk, Boekencentrum, 's Gravenhage

Vragen:

1. Op welke 'sekten' zou Guido de Brès doelen?
2. Waaraan is de ware kerk herkenbaar?
3. Waaraan is de valse kerk herkenbaar? Op welke kerk doelt Guy de Brès?
4. Is de ware of de valse kerk herkenbaar aan de mensen?

Info 14 Besluiten van het concilie van Trente

Het concilie van Trente

Het concilie van Trente bevestigde de overgeleverde katholieke leer tegenover het protestantisme. Belangrijk was daarbij in de eerste plaats het duidelijk bepalen van de bronnen van de geloofsleer. Ook werd ingegaan op de leer van de rechtvaardiging door het geloof alleen en de leer van de sacramenten, waarin de protestantse kerken een andere weg gekozen hadden. Hier enkele van de meest markante decreten en 'canones', leerregels. Een mogelijke verwerking bestaat erin dat de leerling zelf tegenover enkele van deze decreten de protestantse visie verwoordt.

Zitting IV 8 april 1546: Decreet over de Heilige Geschriften en de overleveringen van de apostelen.

Wanneer iemand deze boeken, volledig met al hun delen, zoals de katholieke Kerk gewoon is deze te lezen en zoals ze voorkomen in de oude Latijnse Vulgaat-vertaling, niet als heilig en canoniek aanvaardt, en de voornoemde overleveringen willens en wetens veracht, dan is hij veroordeeld.

Vervolgens besluit het, om lichtvaardige geesten te beteugelen, dat niemand het wagen zal, steunend op eigen inzicht, in zaken van geloof en zeden, behorende tot het geloofshuis van de christelijke leer, de heilige Schrift, naar zijn eigen inzichten te verdraaien, tegen het inzicht, welke de heilige Moeder de Kerk heeft gehouden en zal houden, zij aan wie het toekomt te oordelen over het werkelijke inzicht en interpretatie van de heilige Schriften, of zelfs tegen de eenstemmige inzichten van de Vaders, ook als deze verklaringen in geen enkele tijdsspanne voor publicatie in aanmerking zouden komen....

Zitting VI 13 januari 1547 Decreet over de rechtvaardiging

Canon 9: Als iemand zegt: door het geloof alleen wordt de goddeloze gerechtvaardigd, zó, dat hij daaronder verstaat dat er niets anders nodig is om mee te werken om tot de genade van rechtvaardiging te komen en het helemaal niet nodig is dat hij door zijn eigen wilsbeweging zich voorbereid en toerust, hij zij veroemd.

Canon 11: Als iemand zegt: de mensen worden gerechtvaardigd, ofwel alleen door de aanrekening van Christus' genade, ofwel alleen door de vergeving van de zonden, zonder de genade en liefde, welke in de harten van hen door de Heilige Geest wordt ingestort (Rom. 5, 5) en in hen woont. En zij die zeggen dat de genade, waardoor wij gerechtvaardigd worden, alleen maar een gunst van God is, hij zij veroemd.

Canon 12: Als iemand zegt: het rechtvaardigende geloof, is niets anders dan het vertrouwen op de goddelijke barmhartigheid, die wegens Christus, de zonden vergeeft, of het is alleen dit vertrouwen, waardoor wij gerechtvaardigd worden, hij zij veroemd.

Canon 13: Als iemand zegt: om de vergeving van de zonden te kunnen ontvangen, is het voor ieder mens noodzakelijk, vast en zonder enige twijfel, vanwege zijn eigen zwakheid en ontoereikendheid, te geloven, dat hem de zonden vergeven zijn, hij zij veroemd.

Canon 24: Als iemand zegt: dat de ontvangen gerechtigheid niet behouden wordt en zelfs niet vermeerderd voor God door goede werken, maar dat deze werken alleen maar vruchten en

tekenen zijn van de verworven rechtvaardiging, niet ook de oorzaak van haar vermeerdering, hij zij verdoemd.

Zitting VII Decreet over de sacramenten 3 maart 1547

Canon 1: Als iemand zegt: de sacramenten van het nieuwe verbond zijn niet allemaal door onze Heer Jezus Christus ingesteld of er zijn, meer of minder dan zeven, namelijk:

Doop, Vormsel, Eucharistie, Biecht, Laatste Oliesel, Huwelijk, Wijding,

of mens zegt: één van de zeven is niet werkelijk en in eigenlijke zin een sacrament, hij zij verdoemd.

Canon 6: Als iemand zegt: sacramenten van het nieuwe verbond bevatten niet de genade, die zij aanduiden, of verlenen deze genade niet aan diegene die een beletsel opwerpen, alsof zij alleen maar uiterlijke tekenen zijn, van door het geloof ontvangen genade en gerechtigheid en zekere kenmerken van christelijke belijdenis, waardoor gelovigen zich onderscheiden van ongelovigen, hij zij verdoemd.

(www.rkddocumenten.nl/rkdocs)

Vragen:

1. Wat was het verschil in opvatting over de Bijbel tussen de Rooms-katholieke kerk en de protestantse kerken?
2. Wat had Luther geleerd over de rechtvaardiging? Hoe oordeelt het concilie over deze leer?
3. Welke 'sacramenten' kennen de protestantse kerken? Zijn zij sacramenten op dezelfde manier als de sacramenten in de katholieke kerk?
4. 'Die zij verdoemd': Hoe denken katholieken en protestanten nu over elkaar?

Info 15 The Act of Supremacy 1534

Door de Act of Supremacy werd koning Hendrik VIII door het Engelse parlement aangesteld tot hoofd van de Church of England. Hier het begin van de Engelse tekst met vertaling.

“Albeit the king's Majesty justly and rightfully is and ought to be the supreme head of the Church of England, and so is recognized by the clergy of this realm in their convocations, yet nevertheless, for corroboration and confirmation thereof, and for increase of virtue in Christ's religion within this realm of England, and to repress and extirpate all errors, heresies, and other enormities and abuses heretofore used in the same, be it enacted, by authority of this present Parliament, that the king, our sovereign lord, his heirs and successors, kings of this realm, shall be taken, accepted, and reputed the only supreme head in earth of the Church of England, called Anglicana Ecclesia; ...”

Hoewel de koninklijke majesteit geheel terecht het opperste hoofd van de Kerk van Engeland is en moet zijn, en als zodanig ook door de geestelijkheid van dit koninkrijk in haar vergaderingen wordt erkend, toch moet, om dit te vast te leggen en te bevestigen, en om de deugdzame beoefening van Christus' godsdienst in dit koninkrijk van Engeland te doen toenemen, wettelijk bepaald worden, op gezag van het huidige parlement, dat de koning, onze oppermachtige heer, zijn erfgenamen en opvolgers, koningen van dit rijk, aanvaard, aangenomen en bekend gemaakt zullen worden als enig opperste hoofd op aarde van de Kerk van Engeland, genaamd 'Anglicana Ecclesia', en zal bezitten en genieten, toegevoegd aan en verenigd met de kroon der heerschappij van dit rijk, tevens de titel en de vorm, bestaande in eerbewijzen, waardigheden, voorrechten, rechtsbevoegdheden, privileges, beslissingsbevoegdheden, onschendbaarheden, tegoeden en middelen die toekomen aan de waardigheid van het opperste hoofd van deze kerk, en dat onze oppermachtige heer, zijn erfgenamen en opvolgers, koningen van dit rijk, de volle macht en het volledige gezag zullen hebben om op geregelde tijdstippen bezoeken af te leggen, en alle dwalingen, ketterijen, ergernissen, vormen van heiligschennis en misbruik, welke die ook mogen zijn, te onderdrukken en te bestraffen, ofwel te matigen of te wijzigen, (dwalingen) die door enige vorm van geestelijk gezag of rechtspraak wettelijk moeten of kunnen worden hervormd, onderdrukt, bestraft of gematigd of gewijzigd, tot eer van de Almachtige God, ter bevordering van de christelijke godsdienst en tot behoud van de vrede, de eenheid en de rust van dit rijk, dit niettegenstaande enig gebruik, enig vreemd land, enige buitenlands gezag, enig voorschrift of enige andere zaak die hiermee in strijd is.

(www.britainexpress.com/history)

Vragen:

1. Waarop baseert Hendrick de wet van 'opperheerschappij' over de kerk?
2. Wat betekent de nieuwe naam van de kerk? Hoe zou de kerk eerst geheten hebben?
3. Welke rechten behoudt de koning zich voor?

Info 16 De Bijencorf der H. Roomsche Kerke 1569

Deze satire van Filips Marnix van Sint-Aldegonde beleefde tussen 1569 en 1761 22 herdrukken. Filips Marnix van Sint-Aldegonde (1540-1598) was een magistraat in dienst van de landvoogdes, later van Willem van Oranje. Hij schreef ook een acrostichon op de naam van Willem van Oranje, het Wilhelmus, dat het Nederlands volkslied werd. In dit gedeelte van de bijencorf dankt hij de bisschop van 's Hertogenbosch voor de heilzame maatregelen die recent in de kerk getroffen zijn, met name de aanstelling van nieuwe bisschoppen en de inquisitie.

AEN DEN EERWEERDIGHEN HEYLIGHEN ENDE HOOGH-GHELEERDEN DOCTOR ende Magister noster, Heer Franciscus Sonnius, Eerwaardich Bisschop van 'sHertoghen-bosch (Vader aller nieuwe Bisschoppen inde Nederlanden) Saluyt ende benedictie.

Eerwaardighe, lieve, heylige Vader ende Bisschop. Soo wanneer ick aenmercke ende overlegghe die vroomen, loflijcke ende schoone feyten, die U. E. binnen negen oft tien jaren herwaerts, met goede hulpe des alder-doorluchtichsten ende Heylighen Cardinaels Granvelle, ende andere goede ondersaten der H. Apostolischer Catholischer Romscher Pauselijcker

Kercke, hebt aenghevangen ende vol nae uytgevoert, in de saeke van onse oude ende by nae vervallene Roomsche Religie, om de selve met nieuwe Pylaren ende stercke stijlen te ondersetten, ende met vaste seelen ende koorden der Spaenscher Inquisitie te verbinden: soo moet ick van rechts weghen, uyt den name van mijne Landslieden ende inwoonders der Nederduytsche Landen, U. E. bedancken vande groote veranderinghe, die men binne corte jaren herwaerts aldaer gesien ende ghespeurt heeft.

Want hadde uwe Bisschopsche E., ontrent het jaer 1558, by wijlen alderheylichsten Paus Julius de vierde, niet vromelijck aengedreven ende sterck gevordert, dat onse Nederlanden mochten met nieuwe Bisschoppen voorsien worden, welcke soude mogen dienen tot Inquisiteuren ende aenclagers der Ketteren ende Hugenoozen, voorwaer de sake stont also, dat de H. Paus met alle sijne cramen ende winckelen hadde corts daer na de Landen moeten ruymen, (...) De Misse, de Misse segge ick, ja de heylige lieve Misse lach so kranc, dat men alreede begonde hare *Requiem* te singen. De Santen en kregen geen vette offerhanden, geen wierookbrant noch geen Bedevaerden meer: ja, men begonde alreede hare Beelden van de Altaren af te werpen; de Aflaten ende de Paus bullen konden niet meer gelden; ja, de stapel van alle Aflaten, namelijk het Vagevyer, begonde geheel kout te werden. (..)

Daerentegen, men hoorde anders niet, so binnen als buyten de Steden, noch men las ooc anders niet, dan den Bybel of S. Paulus; men wilde anders niemant aenbidden dan God alleen; genen middelaer hebben, dan Christum Jesum; genen troost noch toeverlaet, dan in sijne satisfactie ende voldoeninge; genen roem, dan in sijn cruyce ende in sijn lijden ende sterven; gene Sacramenten anders dan den Doop ende het Pachtmael, ende de selve noch seer slecht ende simpel, sonder eenige stacie of frayicheyt, sonder belesingen des duyvels, sonder speecksel, sonder sout oft smout; item, sonder Alben ende Casuyselen, sonder *Per omnia*, oft *Dominus Vobiscum* te singen; men wilde niet meer te Biechte gaen, dan aen God alleen, oft

immers in de tegenwoordicheyt der gantscher Gemeynthe; men vragde na gene absolutie meer; men bad voor de zielkens niet meer die int Vagevyer liggen, maer een yegelijc wilde sijne gebeden passen op de H. Schrift; men kende maer een Hooft der Kercken Jesum Christum, den sone Gods; men wilde dat de Bisschoppen souden 't Evangelium predicken, in stede van Inquisiteurs te wesen; dat sy souden te voet gaen, in stede van op hengsten ende muylen te rijden; men achtete alle spijsen reyn ende goet, soo verre als men een Gebedt, in Duytsch oft in Walsch, daer op geseyt hadde; ende men maekte geen groot werck van vleesch in de Vasten, ja op den goeden Vrydach te eten. Somma sommarum, men wilde een heele nieuwe Reformatie inbrengen, die by de Heylige Roomsche Kercke noch by onse voorvaderen noyt gesien en was: men wilde het alle weder brengen op de oude ploye der Apostelen ende Evangelisten. (..)

Dit is, E. H. Bisschop, de oorsake die my onweerdige minder Broeder, heeft bewogen om dese cleyne gifte uwer E. toe te schicken: Op dat ick, met mijne kleyne geringe gaven, oock helpe het vervallen huys der Roomsche Kerke, in het rechte natuyrlijk fundament des H. Roomschen Paus wederom te setten. Daerom hebbende nu onlanx inde stadt van Antwerpen gesien ende gemerket, datter een boecxken veyl was int Walsch ende int Nederduyts, ghenaeamt *Een Missive oft Zent-brief, aen de verdwaelde Christen gheloove, by Gentiaen Hervet*; (..) , soo hebbe ick de penne in de hant genomen, ende eene volle verklaringe des selfs willen maken, op datter niet aen en soude ontbreecken. (..) Ende, om dat dit van velerley en menigerhande bloemkens by een geraept is, so hebbe ick het selve genaemt *Den Byen-korf der Roomscher Kercken*, om te kennen te geven, dat gelijcker wijs als een Honich-bey niet uyt eenderhande bloeme alleene, maer uyt vele verscheyden haren honich bereyt, also en staet de Roomsche Kercke oock niet op eenderhande Schrift, Bybel, Concilie oft Decreetboec, dan sy raept het uyt een yegelijck, t' geene dat haer alderbest dient, so als men inden voortganc oogmerckelijc sal mogen sien, ende op het eynde des Boeckx noch breder verstaen; aldaer de eygentlijke reden verhaelt werden, waerom wy desen Boec met alsulcke naem genoemt hebben. (..)

Datum in onse *Musaeo*, den vijfden Januarij, welcke was dry Coningen avont, als de goede Catholijcken hen vrolijk maken, ende roepen: De Coninc drinckt. Int Jaer 1569.

V.E. Goetwillige Dienaer in alles, wat ick lichtelijck vermach.

(www.dbnl.org/tekst: Uit: De bijencorf der H.Roomsche Kercke, 1858)

Vragen:

1. Welke weldaden heeft bisschop Sonnius verricht?
2. Welke ontwikkelingen zijn daardoor afgewend?
3. Waarom heet het boek 'De bijenkorf'?

Info 17 Brief uit de gevangenis

Brief uit de gevangenis

Jacob de Keersmaeker, in Brugge terechtgesteld op de brandstapel op 10 juni 1569, schrijft vanuit de gevangenis aan zijn kinderen.

“.. Aldus mijn lieve kinderen bidde en vermane ic u hebt malcanderen lief en verdraecht malcanderer ende zijt de eene den anderen onderdanich: de minste sullen de outste onderdanich wesen op dattet genen twist noch tweedracht onder u en sy. En ghi K. ende C. ghy zijt de oudste: Als ghy groot zijt, neemt die andre kinderens waer en helpt metten arbeyt uwer handen. Doet also bermhertich aen haer opdat ghi kinderen zijt van uwen vader die inden hemel is, want ghy en sult uwe Moeder by avontueren niet lange behouden. Dan zijt ghi schuldich het beste met malcanderen te doen. Aldus mijn kinderen, neemt doch waer de onderwijsinghe van uwen Vader end en vergeet se niet. Zijt u moeder onderdanich, want dat is behoerlijc dat de kinderen haer ouders onderdanich zijn (..) want dat was het eerste gebodt inde wet dat een belofte hadde: Eert Vader ende Moeder opdat ghy lange leven muecht opter aerden. Ende dat is de meeste eere die de kinderen hare Ouders doen dat sy haer gehoorsaem zijn. Haer gehoorsaem te wesen in al het gene dat tegen de eere Gods niet en is. Maer dat de eere Gods aengaet daer en hebben de Ouders geen macht over te heerschen maer sy zijn schuldich haere kinderen daertoe te vermanen dat sy den Heere gehoorsaem soudén wesen (..) Daeromme mijne lieve kinderen, al ist dat ghi my verliest, so en zijt niet te stouter tegen uwe Moeder, maer zijt haer dies te meer gehoorsaem, want haer sal de sorghe nu alleene beuoolen zijn (..) Daerom hebtse lief en gedenct hoe veel smerts dat sy om uwen wille geleden heeft en hoe sy u negen maenden lanck onder haer herte gedragen heeft ende noch vele staet te lijden om u lieden den Cost te winnen.

Daeromme lieve kinderen, als ghy groot zijt, schict u neerstig tot den arbeyt opdat ghy u Moeder muecht helpen den cost winnen en zijt doch niet ledich want van luyheyt comt vele quaet, want luyheyt maect de kinderen dieftachtich (..) ende also comen zy ten laetsten tot quaeden eynde. Dus mijn lieve Kinderen en laet u sulcx niet gelusten, maer arbeyt en wercket geerne met uwen handen dat redelijc is opdat ghi moecht hebben den behoeftegen te geven. En so u Moeder eenen anderen Man neemt, so zijt hem onderdanich als u Vader en hout hem in eeren, want hy sal sorge voor u draghen ende u onderwijsen ende leeren alsoft ghy zijn kinderen waert. Daeromme sult ghy lieden als gehoorsaeme kinderen zijn onderwijsinge moeten aennemen ende niet verachten. Och mijn lieve Kinderen, ic Jakob uwen Vader hebbe u dit tot een Testament achter ghelaten op dat ghy my des te beter gedencken sout en weten waerin ick gestaen hebbe en waerom ic gestorven ben, waeraf ghy u niet en behoeft te schaemen want het is om des Namens Christi geschiet. Want om des Heeren wille ist dat ick u lieden verlaete. Ick en hebbe onder den hemel geen dinc so lief daerom dat ic u soude willen verlaten, maer om des Heeren wille moetet al verlaten worden, vader en moeder, wijf en kinderen, daertoe zijn eygen leven of wy moghen zijn Discipelen niet zijn. Maer wie om sijnen wille sulcx al verlaet, die salt honderfout weder ontfangen ende hierna het eeuwich leven. Aldus mijn lieve Kinderen met alsulcken betrouwen verlate ick u. De Heere geve u zijn genade dat ick u in het eeuwich leven vinden mach. Ick gae nu voren de wech die Christus Jesus met alle heyligen Gods ons voren gegaen is ende weten dat alle die Godtsalich willen leuen in Christo Jesu, die moeten vervolginge lijden..”

(Uit: Veel schone ende lieflijcke brieven van Jacob de Keersmaker, 1584)

Vragen:

1. Wat verwacht Jacob?
2. Welke opdracht geeft hij zijn kinderen?
3. Waarom is hij bereid om te sterven?

Jakob voerde in de gevangenis gesprekken met frater Cornelis
die hem probeerde van zijn overtuiging af te brengen.
Afbeelding Jan Luyken, Bloedig Toneel of Martelaers Spiegel 1685